

URODZENÍ POLYGLOTI NA CESTÁCH. SPÔSOBY A VÝZNAM VYUČOVANIA JAZYKOV UHORSKÝCH ARISTOKRATOV OD KONCA 16. DO ZAČIATKU 18. STOROČIA¹

ANNA FUNDÁRKOVÁ

FUNDÁRKOVÁ, Anna. Noble polyglots on the road. Methods and importance of language teaching of Hungarian aristocrats from the end of the 16th to the beginning of the 18th centuries. *Historický časopis*, 2025, 73, 1, pp. 51-86, Bratislava.

The teaching of foreign languages played an important role in the education of nobles in the early modern period, but despite this, few publications deal with this issue. Precisely the nobility belonged to those social classes of early modern society, where the phenomenon of multilingualism was most pronounced. Several languages were spoken at all European royal courts. The requirement to master languages was related to the establishment of permanent diplomatic missions at courts and the bureaucratization of state administration, further with the expansion of business contacts throughout the European continent, and also with the creation of standing armies, which had a diverse ethnic composition, from commanders to soldiers. In the presented study, we will present language teaching in those Hungarian aristocratic families, whose members graduated from the most modern form of noble education in the early modern period – the so-called *Kavalierstour* – or foreign study trips (Pálffy, Esterházy, Csáky, Erdődy and others). I focus on the following thematic areas: What were the contemporary ideas about the “ideal” education of a nobleman in the early modern period, and what role did language skills play in this period? Did the family environment and the region where the nobleman came from affect his language skills? I will also present the process of learning languages of the nobles, the contemporary requirements for language teachers and the specifics of the choice of languages to be learned in the Kingdom of Hungary. In conclusion, I will present the important question of the practical application of language knowledge during the diplomatic, political, statesmanship and military career of Hungarian aristocrats in the environment of the Viennese royal court and in the Kingdom of Hungary. Keywords: Hungarian aristocracy. Language teaching. Multilingualism. Career at the courts of secular and ecclesiastical dignitaries.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.1.3>

1 Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0093/20 *Viacjazyčnosť v dejinách Uhorska od stredoveku po raný novovek*, riešeného v Historickom ústave SAV. Štúdia bola podporená: APVV-21-0371 *Lesk a pád šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska*.

Vojenský veliteľ Juraj Széchenyi² mal o jazykových znalostiach syna Žigmunda (1681 – 1738) jasné predstavy: „*Po príchode do Florencie sa usilovne venuj právu, taliančine a francúzštine*“ – uvádza vo svojej otcovskej inštrukcii. Jazyky sa mal Žigmund naučiť všestranne, to znamená, že musel v cudzom jazyku dokázať „*písať, čítať, porozumieť a tiež rozprávať*“. Spôsob výuky jazykov mal podľa Széchenyiho prebiehať nasledovne: „[...] *treba zabrániť tomu, aby* [Žigmund a členovia jeho sprievodu] *klebetili medzi sebou po maďarsky a podľa možnosti majú používať čo najmenej latinčinu aj nemčinu* [...]“. ³ Z akého dôvodu uhorský šľachtic nastavil latku pre syna tak vysoko? Išlo o jeho individuálnu ctižiadosť, prezentovanie ideálnej predstavy alebo pri nastavení cieľov ohľadne jazykovej výuky mladého Széchenyiho vychádzal z dobovej reality?

Z uvedeného citátu je na prvý pohľad zrejmé, že vyučovanie jazykov na konci 17. storočia zohrávalo významnú úlohu vo vzdelávaní šľachticov. Napriek tejto skutočnosti vzniklo doteraz len pomerne málo odborných prác, ktoré by sa špeciálne zamerali na túto tematiku. Toto zistenie je o to pozoruhodnejšie, nakoľko práve šľachta patrila k tým vrstvám ranonovovekej spoločnosti, kde sa fenomén viacjazyčnosti najvýraznejšie prejavoval. Na všetkých európskych panovníckych dvoroch sa hovorilo viacerými jazykmi, pretože osvojenie si vernakulárnych („živých“) jazykov bolo pre členov vládnuccich dynastií a dvorskej šľachty obligatórnou súčasťou ich vzdelávania. Požiadavka ovládania jazykov súvisela so vznikom stálych diplomatických zastupiteľstiev na dvoroch a s byrokratizáciou štátnej administratívy, ktorú často tvorili úradníci z rozličných regiónov daného štátu, ďalej s rozšírením siete obchodných stykov po celom európskom kontinente a tiež so vznikom stálych vojsk, ktoré mali od veliteľov až po vojakov pestré etnické zloženie.⁴

Dejiny vyučovania a používania cudzích jazykov predstavujú vo všeobecnosti relatívne novú interdisciplinárnu vedeckú disciplínu, v ktorej sa prelínajú metodologické postupy historiografie, jazykovedy a didaktiky vyučovania jazykov. V uplynulých rokoch vznikli viaceré európske výskumné centrá, ktoré sa venujú špeciálne fenoménu viacjazyčnosti a spôsobom výuky jazykov.⁵ Výskum

2 Juraj Széchenyi (Trnava, 1656 – Széplak, 1732) – vojenskú kariéru dosiahol vďaka podpore strýka, ostrihomského arcibiskupa Juraja Széchenyiho (1603 – 1695), po ktorom zdedil aj majetky v Zalianskej župe (napr. Egervár, Pölöske alebo Széplak – dnes Balatonszéplak). Vyznamenal sa v oslobodzovacích bojoch proti Osmanom, za jeho zásluhy v bitkách pri Budíne, Stoličnom Belehrade (dnes: Székesfehérvár, HU) a Kaniži (dnes: Nagykanizsa, HU) mu panovník Leopold I. v roku 1697 udelil grófsky titul.

3 SZELESTEI. *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja 1699–1700*. Szeged 1988. s. 14, 16 a 32.

4 GLÜCK; HÄBERLEIN a FLURSCHÜTZ da CRUZ. Einleitung. Adel und Fremdsprachen in der Frühen Neuzeit. In GLÜCK, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit. Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wiesbaden 2019, s. 8.

5 Výskumu viacjazyčnosti šľachty v Nemeckej ríši a v habsburskej monarchii sa venuje Mat-

procesu vyučovania, osvojenia a praktického používania jazykov v praxi je však v ranom novoveku náročnou úlohou, keďže absentuje jeden z podstatných predpokladov overenia úrovne znalosti jazyka: hlasový záznam. Našťastie však písomná produkcia v ranom novoveku nabrala na objeme a týka sa to aj korešpondencie v prostredí uhorských šľachticov. Previesť sondu do všetkých zachovaných rodových archívov by bola časovo nesmierne náročná úloha, preto bol výber zúžený na rodové archívy Pálffy-Daun, Csáky a Erdődy nachádzajúce sa vo viedenskom Haus-, Hof- und Staatsarchive a na základe korešpondencie vybraných členov rodu som zmapovala, analyzovala a vyhodnotila rôzne úrovne používania jazykov.⁶

Dôvod, prečo výber padol práve na tieto uhorské aristokratické rody, súvisel najmä s tým, že mnohí ich predstavitelia absolvovali najmodernejšiu formu šľachtickej výchovy a vzdelávania v ranom novoveku – absolvovali tzv. *Kavalierstour* – gavalierske cesty, resp. zahraničné študijné cesty. Okrem archívnych výskumov umožnila spracovanie problematiky výuky jazykov v aristokratickom prostredí aj skutočnosť, že v posledných rokoch bola veľká časť uhorských študijných ciest a kratších či dlhších pobytov v odbornej literatúre zdokumentovaná.⁷ Okrem niekoľkých rodov (napr. Batthyányovci či Erdődyovci) išlo prevaž-

thias-Kramer Gesellschaft zur Erforschung der Geschichte der Fremdsprachenerwerbs und der Mehrsprachigkeit. Spoločnosť usporiadala v dňoch 28. až 30. septembra 2016 svoju prvú vedeckú konferenciu s názvom *Fremdsprachen in der Adelserziehung in der Frühen Neuzeit* vo Wolfenbütteli. Príspevky z podujatia boli publikované v zborníku: GLÜCK, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit*.

Autorka predkladanej štúdie sa zúčastnila na konferencii Matthias-Kramer Gesellschaft 27. – 28. júna 2019 vo Viedni, ktorá niesla názov *Mehrsprachigkeit in der Habsburgermonarchie 1500–1918*. Príspevok na konferencii mal názov *Die Bedeutung des Sprachunterrichts für die künftige politische Karriere der ungarischen Aristokraten im 16. – 17. Jahrhundert*. Z príspevkov konferencie zatiaľ nebol publikovaný zborník.

- 6 Počas trvania projektu VEGA *Viacjazyčnosť v dejinách Uhorska od stredoveku po raný novovek* som uskutočnila výskum v nasledujúcich rodových archívoch: Familienarchiv Pálffy-Daun (ÖStA, HHStA, Karton 8 – 18), Familienarchiv Csáky (ÖStA, HHStA, (Karton 2, 3, 4, 5a, 7, 9b, 11b, 17, 30), Familienarchiv Erdődy (ÖStA, HHStA, Karton 105, 106, 108, 109, 116, 119), Familienarchiv Harrach (ÖStA, AVA, Karton 232, 235, 495 567). K analýze používania jazykov v dvorskom prostredí začal prednedávnom prebiehať výskum hlásení princa Eugena Savojského zo zahraničných misií: ÖStA, HHStA, Grosse Korrespondenz, 92 c, 93 a.
- 7 Pozri: Rod Batthyány: KOLTAI. *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr 2012, s. 48-60. Rod Erdődy: UGRY. Erdődy Ádám *Kavalierstourja*. A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti rítusok. In KÖKÉNYESI, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest 2022, s. 181-206. Rod Esterházy: DUCHOŇOVÁ. *Die Esterházy in Wien und Rom. Ein Beitrag zu Erziehung der jungen ungarischen Aristokraten im 17. Jahrhundert*. In CZIRÁKI, ed. *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*. Wien 2014, s. 143-155; DUCHOŇOVÁ. *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava 2017, s. 379-397; KÖRNER. *1763–1833. Il Magnifico. Fürst Niko-*

ne o predstaviteľov tzv. *homo novus* aristokracie, ktorá v pomoháčskom období zaznamenala razantný vzostup z radov nižšej šľachty medzi spoločenskú, politickú, hospodársku aj kultúrnu elitu Uhorského kráľovstva. Navyše mnohí z nich pod vplyvom ostrihomskeho arcibiskupa Petra Pázmánya a palatína Mikuláša Esterházyho konvertovali v prvých dekádach 17. storočia na katolícku vieru a minimálne od polovice 17. storočia už väčšina z nich cieľavedome nadväzovala príbuzenské aj politické kontakty s viedenskou dvorskou aristokraciou. Panstvá týchto rodov sa nachádzali prevažne na území západných stolíc Uhorského kráľovstva a niektorí šľachtici získali aj majetky a indigenát v Českom kráľovstve alebo v Dolnom Rakúsku.

V nasledujúcom príspevku predstavím zahraničné študijné cesty katolíckych uhorských aristokratov, ktorí sa pripravovali na svetskú dráhu. Sústredím sa na nasledujúce tematické okruhy: Aké boli dobové predstavy o „ideálnom“ vzdelaní šľachtica v ranom novoveku a akú úlohu zohrávali v tomto období jazykové znalosti? Podľa akého vzoru sa riadila šľachta pri výbere „užitočných jazykov pre dvorskú komunikáciu“? Vplývalo rodinné prostredie a región, odkiaľ šľachtic pochádzal, na jeho jazykové znalosti? Predstavím tiež priebeh výuky jazykov šľachticov, dobové požiadavky na učiteľov jazykov a špecifiká výberu jazykov, ktoré sa mali naučiť. Pri analýze jednotlivých typov zahraničných ciest šľach-

laus II. Esterházy. Petersberg 2011, s. 24-25; KÖRNER. *Nikolaus der II. Esterházy und die Kunst. Biographie eines manischen Sammlers*. Wien; Köln; Weimar 2013, s. 32-33; KALMÁR. Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. In *Századok* 153 (2019), 1141–1166. Rod Nádasdy: TOMA. Nádasdy István európai tanulmányútja. A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In ETÉNYI, ed. *Idővel paloták...Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Budapest 2005, s. 192-214. Rod Széchenyi: SZELESTEI. *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja 1699 – 1700*. Szeged 1988. Rod Zay: KOWALSKÁ. *Die Schwierigkeiten im adeligen Haushalt: die Mehrsprachigkeit in der Familie Zay*. Odo-vzdané do tlače: FUNDÁRKOVÁ a BERTÉNYI, ed. *Die Mehrsprachigkeit im Donauraum von der Frühen Neuzeit bis 1918*. Wien (pravdepodobne 2025). Súhrnná práca o doteraz spracovaných zahraničných pobytoch a študijných cestách uhorskej aristokracie, so zvláštnym zreteľom na rod Erdődy: UGRY. *A Magyar Királyság főrendjeinek Kavalierstourjai a 17. században*. Dizertačná práca. Budapest 2023; UGRY. *East goes West. Kavalierstours of Hungarian Aristocrats in the Seventeenth Century*. Budapest 2024.

O zahraničných študijných cestách Pálffyovcov: FUNDÁRKOVÁ. Význam vzdelania a študijných ciest Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 3, s. 393-414; FUNDÁRKOVÁ. Study Tours of Aristocrats of Upper Hungary : The Significance of Kavalierstour in the Pálffy Family in the 16th and 17th Centuries. In SZARKA, ed. *In A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe : studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Budapest; Colorado; New Jersey 2011, s. 64-91; FUNDÁRKOVÁ. Grand Tour Františka Pálffyho. In *Historické štúdie* 52 : ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava 2018, s. 81-98; FUNDÁRKOVÁ. Viacjazyčnosť v rode Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In DUCHOŇOVÁ, ed. *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava 2018, s. 123-132.

ticov prezentujem možnosti pre osvojenie a precvičovanie si jazykov v rytierskych akadémiách a tiež počas cestovania po jednotlivých krajinách. Na záver predstavím dôležitú otázku praktického uplatnenia jazykových vedomostí počas diplomatickej, politickej, štátnickej a vojenskej kariéry uhorských aristokratov v prostredí viedenského panovníckeho dvora aj v Uhorskom kráľovstve.

Školské vzdelávanie uhorských aristokratov

Na prahu raného novoveku sa začal vytvárať nový ideálny obraz šľachtica, stredoveký rytiersky stav totiž v tomto období prešiel zásadnou zmenou. Identita ranonovovekých šľachticov sa vytvárala na absolutistických panovníckych dvoch a dvorská služba nemala dosah iba na spoločenské a politické postavenie šľachticov, ale mala vplyv aj na požiadavky na vzdelávanie a výchovu predstaviteľov spoločenskej elity. Ideál stredovekých bojovníkov-rytierov vystriedali ideálni dvorania *Kavalieri*: vzdelaní a kultivovaní jedinci. Tento proces kultúrnej transformácie nazval nemecký historik Norbert Elias „domestifikáciou“ šľachty (*Domestizierung des Adels*), čo v praxi znamenalo požiadavku na vedomé kontrolovanie afektov a „civilizáciu“ jedincov, ktorí slúžili na panovníckom dvore.⁸ Ideálny archetyp šľachtica obdobia renesancie vytvoril vo svojom diele *Dvoran* taliansky humanista a spisovateľ Baldassare Castiglione (1478 – 1529).⁹ Hoci si kniha získala veľkú popularitu a preložili ju do viacerých jazykov, najviac čitateľov si získala v originálnej taliančine a je zaujímavé, že v tomto jazyku sa najčastejšie vyskytovala v knižniciach rakúskych či uhorských aristokratov.¹⁰ To znamená, že aj v radoch spoločenskej elity z habsburskej monarchie sa šírili ideály o šľachticoch, ktorí okrem iných cností vynikajú svojimi komunikačnými schopnosťami: dokážu sa správne vyjadrovať, sú výreční a ovládajú umenie viesť duchaplný rozhovor.¹¹ Nemecký vzdelanec a štátnik Veit Ludwig von Seckendorf (1626 – 1692) nadviazal na myšlienky Castiglioneho a vo svojom diele *Teutscher Fürstenstaat* zhrnul najdôležitejšie dobové požiadavky na šľachticov, ktorí zastávali úrady na panovníckom dvore.¹² Okrem právnych a štátnických

8 KÖKÉNYESI. „A nemesi erények műhelye.“ A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. In *Hadtörténeti Közlemények*, 2013, roč. 126, č. 1, s. 134-135; ELIAS. *O procesu civilizace : sociogenetické a psychogenetické studie. I. Proměny chování světských horných vrstev na Západě*. Praha 2006; ELIAS. *A civilizáció folyamata*. Budapest 2004, s. 63-104.

9 V origináli *Il libro del Cortegione* – prvé vydanie vyšlo v Benátkach roku 1528.

10 BURKE. *Die Gesckicke des Hofmann. Zur Wirkung eines Renaissance-Breviers über angemessenes Verhalten*. Berlin 1996, s. 72, 75.

11 BURKE, *Die Gesckicke des Hofmann*, s. 112.

12 SECKENDORFF. *Teutscher Fürstenstaat: oder gründliche und kurtze Beschreibung, welcher Gestalt Fürstenthumer, Graf- und Herrschaften im Heiligen Römischen Reich teutscher Nation, welche Landes-Fürstliche und hohe obrichkeitliche Regalia haben*. Frankfurt 1660.

znalostí mal jedinec podľa Seckendorfa disponovať aj „inými kvalitami, ako napríklad jazykovými znalosťami, výrečnosťou, zdvorilým vystupovaním, skúsenosťami a vedomosťami o iných krajinách“.¹³

Ktoré jazyky však boli potrebné v ranom novoveku pre úspešné presadenie sa v dvorskom prostredí? Odpoveď na túto otázku môže byť odlišná v závislosti od konkrétneho panovníckeho dvora. Pre šľachtu z habsburskej monarchie bol najdôležitejším orientačným bodom pre osvojenie si jazykov viedenský panovnícky dvor. Je známe, že predstavitelia vládnucej dynastie kladli vysoké nároky na jazykové znalosti svojich potomkov: už v ranom novoveku sa mladí Habsburgovci učili okrem latinčiny aj španielsky, francúzsky, taliansky, česky a maďarsky počas domácej výuky od preceptorov, resp. arcivojvodkyne a arcivojvodovia si jazyky precvičovali počas každodennej komunikácie so svojimi rovesníkmi, ktorí slúžili na dvore ako dvorné dámy a pážatá.¹⁴

Regionálne odlišnosti medzi jednotlivými časťami etnicky, jazykovo aj nábožensky pestrého habsburského súštatia však zapríčinili, že viedenský panovnícky dvor neslúžil ako jednotný „jazykový vzor“ pre všetkých predstaviteľov spoločenskej, politickej a hospodárskej elity z celého územia krajiny. Uhorské kráľovstvo bolo špecifické tým, že v tejto krajine prebiehala integrácia uhorskej aristokracie do prostredia dvorskej aristokracie vo Viedni pomalšie ako v prípade rakúskej a českej aristokracie. Dôvody tohto javu boli rôznorodé a v najvýraznejšej miere súviseli s politicko-vojenskou situáciou, ktorá nastala v Uhorsku po bitke pri Moháči. Viacerí uhorskí magnáti sa zúčastňovali bojov proti Osmanom a nie raz museli brániť svoje panstvá proti útokom nepriateľa. K významným faktorom patrila aj výrazná zmena prostredia na viacjazyčnom a multikultúrnom dvore Habsburgovcov v porovnaní so stredovekým uhorským kráľovským dvorom v Budíne alebo českým v Prahe: uhorských a rakúskych, českých, no najmä španielskych šľachticov od seba oddeľovala nielen mentálna, ale aj jazyková bariéra. To znamená, že medzi príčinami, prečo sa uhorskí aristokrati v prvých desaťročiach existencie habsburskej vlády nedokázali presadiť vo viedenskom dvorskom prostredí, treba hľadať aj komunikačné ťažkosti.¹⁵ Viedenský panovnícky dvor teda predstavoval pre uhorských šľachticov doslova jazykovú výzvu,

Dostupné online: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10561318?page=7>

- 13 LEIBETSEDER. *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien 2004, s. 105
- 14 FLURSCHÜTZ DA CRUZ, Repräsentation und Edukation. Aspekte der Ausbildung am Hof und auf Grand Tour im hohen und niederen Reichsadel. In GLÜCK, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wolfenbüttel 2019, s. 81.
- 15 PÁLFFY. Der Adel aus den ungarischen Ländern am Kaiserhof 1526–1612. In FUNDÁRKOVÁ, ed. *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16. – 17. Jahrhundert*. Wien 2013, s. 50–51.

ktorá sa dala zvládnuť iba tým, ak uhorskí magnáti získali rovnakú alebo podobnú jazykovú výbavu ako aristokrati z ostatných častí monarchie.

Rovnako ako v súčasnosti aj v ranom novoveku patrilo k najprirodzenejším spôsobom osvojenia si viacero jazykov, ak niekto od detstva vyrastal vo viacjazyčnom rodinnom, resp. regionálnom prostredí.¹⁶ Akým spôsobom sa dvoj- alebo viacjazyčnosť pestovala v rodinnom prostredí sa dá zrekonštruovať iba v tom prípade, ak sa zachoval dostatok archívnych prameňov, ktoré by nám túto skutočnosť potvrdili. Rozsiahle a dlhoročné výskumy v rodovom archíve Pálffyovcov umožnili zrekonštruovať, nakoľko predstavitelia tohto šľachtického rodu fungovali viacjazyčne od útleho detstva. Pálffyovci sú priam ideálnym vzorcom pre demonštrovanie viacjazyčnosti v ranom novoveku: pochádzali z Bratislavskej stolice a až do roku 1945 vlastnili majetky v tomto aj historicky viacjazyčnom a multietnickom regióne. Nie je vylúčené, že aj „rábsky hrdina“ Mikuláš Pálffy (1552 – 1600), ktorý sa zaslúžil o vzostup rodu medzi politickú, hospodársku aj kultúrnu elitu Uhorského kráľovstva, vyrastal v dvojajazyčnom, nemecko-maďarskom jazykovom prostredí. Je pravdepodobné, že keď ako 12-ročný začal slúžiť ako páža na viedenskom dvore panovníka Maximiliána II., disponoval dostatočnými znalosťami nemčiny, resp. v dvorskom prostredí počas komunikácie s mladými arcivojvodami a s ostatnými mladými členmi dvora mal možnosť zdokonaľiť sa v tomto jazyku.

Roku 1583 sa Mikuláš oženil s Máriou Fuggerovou, predstaviteľkou bohatého augsburského bankárskeho domu. Podľa zachovanej korešpondencie Mikuláš komunikoval s manželkou po nemecky, no v listoch sa nachádzajú aj maďarské výrazy. Napríklad, keď Máriu Fuggerovú láskyplne oslovil „*mein aller herz liebstes Baba*“ – výraz „*baba*“ znamená v maďarčine „*moja milovaná*“.¹⁷ Nemčina a maďarčina sa však nemiešala iba v súkromnej korešpondencii manželov, dvor Mikuláša Pálffyho na Červenom Kameni bol nepochybne dvojajazyčný: maďarský a nemecký. Dokazuje to aj skutočnosť, že Pálffy prijal do svojich služieb skúsených panských úradníkov Fuggerovcov, napríklad provizora Johanna Örtela, s ktorým si písali v nemčine.¹⁸

Vo svetle vyššie uvedených skutočností je priam samozrejmé, že aj deti Márie Fuggerovej a Mikuláša Pálffyho komunikovali od útleho detstva (minimálne) dvojajazyčne. Na hrade Červený Kameň sa často zdržiavali v spoločnosti červe-

16 KOWALSKÁ, *Die Schwierigkeiten im adeligen Haushalt*, s. 2.

17 Napríklad: list Mikuláša Pálffyho Márii Fuggerovej, Ostrihom 30. mája 1594. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchiv, Familienarchiv Pálffy-Daun, A.I., L.IV., F. I., Fr. 12, Karton 8. Pozri tiež: FUNDÁRKOVÁ, Viacjazyčnosť v rode Pálffyovcov, s. 123-132.

18 Pozri listy provizora Johanna Örtela z 8. marca 1583. JEDLICSKA. *Adatok erdődi báró Pálffy Miklósnak életrajza és korához, 1552–1600*. Eger 1897. č. 87, s. 123-124. Podrobne o viacjazyčnom rodinnom prostredí Pálffyovcov: FUNDÁRKOVÁ, Viacjazyčnosť v rode Pálffyovcov, s. 125-127.

nokamenského provizora Jána Trombitása, ktorý písal Pálffymu listy po maďarsky a bratislavského provizora Joachima Troyera, ktorý zase korešpondoval po nemecky.¹⁹ K jazykovo pestrej komunikácii na dvore „rábskeho hrdinu“ prispeli aj časté návštevy príbuzných. Štefan Illésházy a jeho manželka Katarína Pálffyová, Mikulášová sestra, sa často zdržiavali na Červenom Kameni a zapájali sa aj do rodinných záležitostí. Mária Fuggerová bola v blízkom kontakte aj so švagrinou Magdalénou Khuen de Belasyovou, ďalšou Mikulášovou sestrou, ktorá tiež pomerne častou zavítala z Viedne k príbuzným v Uhorsku – s ňou zrejme prebiehala komunikácia po nemecky.²⁰ Mária Fuggerová sa časom naučila po maďarsky, jazyk však musela intenzívnejšie používať po smrti Mikuláša Pálffyho, pretože až po roku 1600 sa v jej korešpondencii začalo objavovať väčšie množstvo maďarských listov.²¹

Nezávisle od toho, či mali mladí aristokrati možnosť učiť sa viaceré jazyky v rodinnom prostredí alebo nie, ich systematické vyučovanie sa väčšinou začalo okolo šiesteho roku života, a to buď pod vedením domáceho učiteľa – preceptora alebo v inštitucionálnej forme na jezuitských kolégiách. V ranom novoveku už bolo takmer nepredstaviteľné, aby šľachtici nedisponovali príslušným vzdelaním. Absolvovanie vzdelávacích inštitúcií bolo nevyhnutným predpokladom k zastávaniu najvyšších funkcií na rôznych úrovniach štátnej administratívy od panovníckeho dvora cez stolice až po riadenie panstiev.²² V Uhorskom kráľovstve kládli šľachtické rody veľký dôraz na to, aby sa ich ratolesti naučili po latincky, pretože tento jazyk si počas celého raného novoveku zachoval dominantnú pozíciu – do roku 1844 bola latinčina úradným jazykom v Uhorsku. Táto skutočnosť súvisela najmä s tým, že politická elita v krajine nemala jednotný jazyk, takže latinčina uľahčila komunikáciu na rôznych úrovniach administratívy.²³

19 Mikuláš Pálffy a Mária Fuggerová zrejme častejšie zverili deti provizorom, ktorým mimoriadne dôverovali. Joachim Troyer sa napríklad venoval malému Jánovi a „Katinke“, kým sa manželka Pálffyovci zdržiavali s najstarším synom „*Stefflerem*“ – Štefanom v Nových Zámkoch. List Joachima Troyera Mikulášovi Pálffymu, Červený Kameň, 9. október 1591. JEDLICSKA, *Adatok*, č. 757, s. 431.

20 FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 20-21.

21 Po maďarsky písali listy Márii Fuggerovej okrem švagra Štefana Illésházyho aj provizor Pavol Aranyassy alebo preceptor pálffyovských detí Ján Körmendy. Pál JEDLICSKA uvádza, že našiel vlastnoručne napísaný list grófký v maďarčine: JEDLICSKA, *Adatok*, č. 832, s. 481. Korešpondencia Márie Fuggerovej: ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A.I., L.IV., F. I., Fr. 12, Kart. 8.

22 FAZEKAS, Batthyány (I.) Ádám gyermekei, s. 107, VISKOLCZ. Papi szemináriumok és Riterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665 – 1705). In KÖKÉNYESI, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest 2022, s. 176.

23 V Chorvátsku, ktoré tvorilo personálnu úniu s Uhorskom, bola latinčina úradným jazykom až do roku 1847, keď ju vystriedala chorvátčina. Existujú dve vysvetlenia, prečo si latinčina zachovala v tejto krajine svoju dominantnú úlohu. Jednak chorvátčina sa delila na tri

Už aj pri výbere domácich učiteľov si uhorskí aristokrati dali záležať na tom, aby svojim potomkom zabezpečili okrem sprostredkovania iných potrebných vedomostí aj kvalitné vyučovanie jazykov. Patril k nim aj zadunajský hlavný kapitán Baltazár Batthyány (1542 – 1590), v ktorého rezidencii v Güssingu sa v 50. rokoch 17. storočia nachádzala latinská gramatika v „*zlatých doskách, z ktorých sa učil samotný František Batthyány*“. Zrejme išlo o jedno z vydání latinskej učebnice Philippa Melanchtona (1497 – 1560). Učiteľom mladého Batthányho²⁴ bol aj nemecký humanista a rektor evanjelickej školy v Ljubljane Nicodemus Frischlin (1547 – 1590), ktorý svojmu žiakovi venoval učebnicu *De ratione instituendi puerorum* o spôsobe vyučovania latinského a gréckeho jazyka.²⁵

Od konca 16. storočia, no v ešte významnejšej miere od prvých dekád 17. storočia domácu výchovu a vzdelávanie vystriedala inštitucionálna výuka. Predstavitelia šľachticov posielali svojich synov do jezuitských škôl, pretože pod vedením jezuitských vzdelancov si osvojili výborné základy pre budúcu kariéru politikov, štátnikov či diplomatov – získali totiž prvé vedomosti z práva a z jazykov.²⁶ Základ jezuitského školského systému a vyučovania tvorilo dielo *Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu* z roku 1588, ktoré vzniklo za pôsobenia generála Klaudia Acquaviva (1543 – 1615). Štúdium na jezuitských kolégiách po celej Európe pozostávalo z dvoch stupňov, pričom vyučovanie latinčiny a gréčtiny tvorilo pevný základ tohto systému. Štúdium v „prvej triede“ trvalo dva roky a žiaci sa naučili základy latinského jazyka (*grammatica infima*). V „druhej triede“, ktorá trvala tiež dva roky, si mali deti dokonale osvojiť latinský jazyk a základy gréčtiny. Na treťom stupni, v tzv. rétorickej triede, ktorá trvala takisto dva roky, študenti mali možnosť osvojiť si teórie a prax rétoriky, ďalej štúdium práva, filozofie, literatúry a dejín.²⁷

Výuka latinčiny v jezuitských kolégiách prebiehala podľa rovnakých metodologických postupov. Základným pravidlom pri prehlbovaní znalostí z gramati-

dialekty, a preto dlho nevznikol jednotný štandardný jazyk pre verejnú správu a vedeckú oblasť, navyše chorvátsky literárny jazyk bol dlhú dobu málo rozvinutý. Druhý dôvod je však z hľadiska šľachty ešte závažnejší – ovládanie latinčiny patrilo k šľachtickým výsadám. Dôležité je vyzdvihnúť, že pre chorvátsku šľachtu bolo používanie latinčiny výrazom toho, že sa jej predstavitelia hlásili k západnej kresťanskej kultúre. Latinčina sa považovala za jazyk vzdelancov a kto tento jazyk ovládal, patril k exkluzívnemu kruhu „literati“ – teda vzdelanej elity Chorvátskeho kráľovstva. HORBEC a MATASOVIĆ. Latein als „national“, Deutsch als kosmopolitisch? Die Mehrsprachigkeit des kroatischen Adels als Voraussetzung seiner politischen und sozialen Tätigkeit. In GLÜCK, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit*, s. 148.

24 František (II.) Batthyány (1573 – 1625) – hlavný stajník, župan Šopronskej stolice.

25 KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 59-60.

26 PILS. Identität und Kontinuität. Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach im 17. Jahrhundert. In GLÜCK, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit*, s. 97.

27 Pasáž prebratá z publikácie: FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 21.

ky a rozširovaní slovnej zásoby bol preklad textov z materinského jazyka žiakov do latinčiny a naopak. Veľký význam malo aj osvojenie si latinského krasopisu a pravidiel pravopisu.²⁸ Ďalším obľúbeným prostriedkom, ako upevniť jazykové znalosti žiakov, bola jezuitská školská dráma. Viacerí jezuiti boli autormi divadelných hier, ktoré potom mladíci predniesli pred publikom. Poslaním týchto predstavení bolo akcentovať mravoučné, vieroučné, nábožensko-propagačné a pedagogicko-didaktické ciele, no ich poslaním bolo tiež, aby si žiaci precvičili a prehĺbili znalosti z latinčiny prostredníctvom prednesu na verejnosti.²⁹

Urodzení žiaci a ich preceptori museli pravidelne informovať rodičov o tom, ako napredujú v latinčine. V rodových archívoch sa zachovali detským písmom napísané latinské listy, napríklad aj od Mikuláša (IV.) Pálffyho, ktorý sa v rokoch 1634 – 1641 vzdelával na trnavskom jezuitskom kolégiu.³⁰ O formách a obsahu výuky latinského jazyka však podávajú svedectvo aj niektoré položky v účtoch zo študijných ciest aristokratov. Napríklad preceptor Ján Körmeny zaobstaral štyrom synom „rábskeho hrdinu“ Mikuláša Pálffyho Štefanovi, Jánovi, Pavlovi a Mikulášovi ml. počas ich štúdia na viedenskom jezuitskom kolégiu diela Ovídia, Ciceróna, Júlia Caesara, Sallustia a bližšie nešpecifikovanú latinskú gramatiku.³¹ Zaujímavé svedectvo o tom, že na jezuitských kolégiách mohli usilovní a nadaní žiaci získať aj vysokú úroveň vedomostí z latinčiny, podávajú zachované školské zošity Jozefa Csákyho (1743 – 1799), ktorý v rokoch 1759 – 1760 študoval na prešporskom jezuitskom gymnázii a v rokoch 1761 – 1764 na viedenskom Theresianum (Theresianische Ritterakademie).³² Csáky, ktorý sa počas neskoršej kariéry stal vnútorným radcom, spišským županom a vicekancelárom Uhorskej kancelárie, svoje poznámky nádherne ilustroval.³³

28 SZEKÉR. Deo et regno. Az első váci nemesi kollégium megalapítása és szervezete. In KÖKÉ-NYESI, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés*, s. 45.

29 O jezuitskej školskej dráme: KOPÁS. Jezuitská teória drámy a jej odraz v barokovom školskom divadle Spoločnosti Ježišovej na území dnešného Slovenska. In *Slovenské divadlo*, 2020, roč. 68, č. 1, s. 61-75.

30 List Mikuláša Pálffyho Štefanovi Pálffymu, Trnava, 26. december 1635 a Trnava, 8. septembra 1636. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, List Mikuláša Pálffyho Štefanovi Pálffymu, Rím, 21. október 1645. A. I., L.IV., F. VII., .Fr. 33 a Fr. 36, Kart. Nr. 9

31 Originál účtov sa nachádza: MV SR, SNA, Ústredný archív rodu Pálffy, A. VIII., L. I., F. I., Nr. 1. Rozsiahle úryvky z účtov uverejnil: JEDLICKA, *Eredeti*, s. 6-14. (zmienka o dvoch dielach Ciceróna za 1 florén a 20 grajciarov, s. 11 (zmienka o diele Ovidia za 15 grajciarov), s. 13 (zmienka o Júliovi Caesarovi, kniha stála 30 grajciarov). Cit. tiež: FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 21.

32 Školské matriky jezuitského gymnázia v Prešporku, Rábe a Trnave zo 17. – 18. storočia spracovala a publikovala projektová skupina doc. Istvána Fazekasa: FAZEKAS, ed. *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). I–II. zv.* Budapest 2020; FAZEKAS, ed. *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773). I–II.* Budapest 2021.

33 Školské poznámky Jozefa Csákyho: ÖStA, HHStA, Familienarchiv Csáky, Karton 30. Súčas-

Hoci jezuiti kládli veľký dôraz na to, aby žiaci podľa možnosti čo najviac komunikovali po latinsky, zároveň však museli brať do úvahy, že bez používania materinského jazyka by žiaci neporozumeli učebnej látke. Vernakulárne jazyky sa totiž v tomto období čoraz viac presadili nielen v súkromnej komunikácii, ale aj na úrovni mestskej, stoličnej aj štátnej správy. Platilo to aj pre maďarčinu, ktorá v pomoháčskom období zaznamenala prvé vrcholové obdobie „rozkvetu“ – v maďarskej literárnej vede sa dokonca v súvislosti s obdobím raného novoveku spomína „zlatý vek“ maďarského jazyka.³⁴ Jedna z príčin šírenia maďarčiny na rôznych úrovniach komunikácie súvisela s činnosťou protestantských kazateľov a vzdelancov, ktorí kázali v rodnom jazyku, podporovali čítanie biblických textov v maďarčine a boli iniciátormi prvých prekladov *Biblie* do maďarčiny – vyvrcholením týchto úsilií bol preklad Svätého Písma od kalvínskeho kazateľa Gašpara Károliho (okolo 1592 – 1592) tzv. *Vizsolyská* (alebo *Károliho*) *Biblia* z roku 1590. Medzi prvými mecénmi publikácií súvisiacimi s kultivovaním a šírením maďarčiny boli uhorskí protestantskí magnáti.³⁵ Zvýšený záujem o používanie tohto jazyka sa odrazil aj v prácach uhorských humanistov, ktorí sa venovali analýze a výskumu maďarčiny, v dôsledku čoho vznikali prvé gramatiky a systematické príručky o tomto jazyku.³⁶ Maďarský jazyk ako prostriedok na šírenie viery používali aj katolícki vzdelanci a šíril sa aj medzi katolíckymi veriacimi, hoci latinčina naďalej zostávala jazykom liturgie. Vedúca postava katolíckej reformy v Uhorskom kráľovstve, ostrihomský arcibiskup Peter Pázmány (1570 – 1637) písal svoje teologické diela, modlitebné knižky, kázne, polemiky nielen po latinsky, ale aj po maďarsky.³⁷

Maďarčina začala v čoraz výraznejšej miere prenikať aj do politicko-administratívnej sféry, o čom svedčí aj prednedávnym uskutočnená jazyková analýza denníkov z uhorských snemov. Väčšina z nich síce vznikla v latinčine, a to zrejme z toho dôvodu, že snemové rokovania prebiehali v tomto jazyku a tak tiež dokumenty adresované hornej tabuli a rôznym úradom boli koncipované po latinsky. Lenže v snemových denníkoch sa nezmene vyskytujú aj maďarské

ťou prameňa je aj zoznam žiakov bratislavského jezuitského kolégia z rokov 1759 – 1762, ktorý bol vytlačený v prešporskej tlačiarni Jána Michala Landerera.

34 PÁLFFY, *Hungary between two empires 1526–1711*. Bloomington 2021, s. 101.

35 Napríklad palatín Tomáš Nádasdy (1498 – 1562) podporil vydanie latinsky napísanej gramatiky maďarského jazyka od humanistického vzdelanca Jána Sylvestera (1504? – 1551) s názvom *Grammatica Hungarolatina* (1539). PÁLFFY, *Hungary between*, s. 101.

36 Gábor Pesti, úradník Uhorskej kancelárie vo Viedni, uverejnil v roku 1538 šesťjazyčný slovník, v ktorom sa nachádza aj gramatika maďarčiny (*Nomenclatura six linguarum*). Vývin maďarčiny v priebehu 16. storočia zachytáva latinsko-maďarský a maďarsko-latinský slovník jazykovedca Alberta Molnára Szencziho (1564 – 1634), ktorý vyšiel v roku 1604 pod názvom *Dictionarium Latinoungaricum, Dictionarium Ungarolatinum*. PÁLFFY, *Hungary between*, s. 101–102.

37 PÁLFFY, *Hungary between*, s. 200.

citáty, keďže sprievodná diskusia na sneme prebiehala často po maďarsky. Napríklad v jednom z denníkov sa zachovali pasáže z prejavov palatína Mikuláša Esterházyho v maďarčine.³⁸

Zvýšený význam používania maďarčiny odzrkadľuje skutočnosť, že uhorskí aristokrati sa učili tento jazyk buď súkromne s preceptormi, alebo si ju precvičovali počas výuky latinčiny na jezuitských kolégiách počas prekladu textov do materinského jazyka. Urodzení mladíci si museli osvojiť aj dobovú gramatiku, štylistiku a krasopis maďarského jazyka a rovnako, ako v prípade latinčiny, pokroky v písomnom prejave preukázali aj v listoch napísaných rodičom.³⁹

V aristokratických rodoch, kde sa v dôsledku sobášov s cudzími rodmi maďarčina dostávala do úzadia, podnikli rodičia rôzne opatrenia, aby sa potomkovia jazyk riadne naučili. Napríklad palatín Pavol Pálffy vo svojom testamente z roku 1653 nariadil manželke Františke Khuen de Belasyovej, aby zabezpečila ich dvom synom Jánovi Antonovi a Jánovi Karolovi vzdelávanie v „*užitočnom maďarskom jazyku*“.⁴⁰ V rode Esterházyovcov sa problém s ovládaním maďarčiny objavil v druhej polovici 17. storočia, keď k Mikulášovi Esterházymu (1655 – 1695), synovi palatína Pavla Esterházyho, bolo treba angažovať maďarské páža, pretože na dvore v Eisenstadte, kde chlapec vyrastal, úradníci panstva a služobníctvo v prevažnej miere hovorilo po nemecky.⁴¹

V prípade nemčiny je zaujímavé, že hoci sa tento jazyk historicky používal vo viacerých regiónoch a mestách Uhorského kráľovstva,⁴² väčšina predstaviteľov *homo novus* aristokracie ho neovládala. V pomoháčskom období malo ovládanie nemčiny pre predstaviteľov uhorskej politickej elity kľúčový význam – nemčina mala totiž zásadný význam pri nadviazaní kontaktov s viedenskou dvor-

38 GUSZAROVA. A 17. századi országgyűlési naplók és szerzőik. In DOBSZAY, ed. *Rendi országgyűlés, polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest; Eger 2020, s. 64-65.

39 List Mikuláša Pálffyho Štefanovi Pálffyemu, Trnava, 26. december 1634. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, List Mikuláša Pálffyho Štefanovi Pálffyemu, Rím, 21. október 1645. A. I., L. IV., F. VII., Fr. 29, Kart. Nr. 9. List Tomáša Pálffyho Štefanovi Pálffyemu, Trnava 3. január 1635, a Trnava, 25. február 1635, ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A. I., L. IV., F. VII., Fr. 30 a Fr. 31, Kart. Nr. 9.

40 Výuka maďarčiny mala prebiehať na jezuitskom kolégiu v Trnave pod dozorom Tomáša Pálffyho. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A. I., L. IX., F. V., Nr. 25, Karton 18. Cit: FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 67.

41 VISKOLCZ. Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665 – 1705). In KÖKÉNYESI, ed.. *Nemesi oktatás és elitképzés*, s. 150.

42 K používaniu nemčiny pozri predovšetkým štúdie J. Šedivého, napr.: ŠEDIVÝ. Jazyková a etnická pluralita v stredovekom Prešporku/Bratislave – stredoveká realita alebo moderný obraz? In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2, s. 15-32. Dostupné na: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/sedivy1.pdf>. ŠEDIVÝ. *Deutschsprachige Beurkundung im Donaugebiet des mittelalterlichen Königreichs Ungarn*. Wien 2014.

skou aristokraciou a tento jazyk v konečnom dôsledku otváral cestu k dosiahnutiu hodností a úradov na panovníckom dvore. Rakúska a ríšska šľachta, ale aj časť českej šľachty komunikovala po nemecky, navyše nižší dvorskí hodnostári a služobníctvo komunikovali prevažne nemecky. V priebehu 16. storočia nemčina prenikla aj do úradnej korešpondencie a protokoly viedenských dvorských orgánov boli v drvivej väčšine napísané v tomto jazyku.⁴³ Znalosť nemčiny sa aj z tohto dôvodu stala nevyhnutným predpokladom pre začlenenie sa do štruktúr viedenského panovníckeho dvora. Jej ovládanie však malo aj konfesijný rozmer a v radoch protestantských magnátov sa presadila v dôsledku šírenia ideí reformácie. Lutherov jazyk sa protestantskí mladíci učili na univerzitách v Nemecku a vo Švajčiarsku.⁴⁴

V radoch katolíckych magnátov sa presadila prax, že v záujme osvojenia si nemčiny posielali potomkov do jezuitských kolégií na rakúskom území, resp. do uhorských miest, v ktorých bývalo prevažne nemecky hovoriace obyvateľstvo. Napríklad synovia preddunajského hlavného kapitána Adama (I.) Batthyányho študovali najprv v Šoproni a potom starší Krištof navštevoval kolégium v rakúskom Štajerskom Hradci.⁴⁵ Esterházyovci mali tradičné úzke väzby k trnavskému jezuitskému kolégiu, nečudo preto, že prvé generácie navštevovali tunajšiu vzdelávaciu inštitúciu, ktorá vznikla vďaka veľkorysému mecenátu palatína Mikuláša.⁴⁶ Niektorí uhorskí magnáti sa však dostali na štúdiá až do bavorského Ingolstadtu – napríklad Mikuláš a Pavol, synovia „rábskeho hrdinu“ Mikuláša Pálffyho (pobyt prebiehal v rokoch 1606 – 1609) a v nasledujúcej generácii už spomínaný Mikuláš (IV.) Pálffy (v Ingolstadte sa zdržiaval v rokoch 1642 – 1644).⁴⁷

43 REITER. *In Habsburgs sprachlichem Hofdienst. Translation in den diplomatischen Beziehungen zwischen den habsburgischen Höfen von Madrid und Wien in der Frühen Neuzeit*. Dissertation. Graz 2015, s. 36.

44 Obľúbeným cieľom zahraničných ciest po Nemeckej ríši boli dvory brandenburského, saského či falckého kurfirsta alebo korunovačné mestá na brehoch Rýna, Mainz a Regensburg. Uhorskí protestantskí šľachtici študovali na univerzitách v Heidelbergu, Tübingene a vo Wittenbergu. LEIBETSEDER, *Kavalierstour*, s. 88.

45 FAZEKAS, *Batthyány I. Ádám*, s. 94-102.

46 Štefan Esterházy študoval najprv v Trnave a potom vo Viedni, kým mladší Ladislav začal štúdium najprv vo Viedni a následne navštevoval kolégium v Štajerskom Hradci. VISKOLCZ. Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665 – 1705). In KÖKÉNYESI, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés*, s. 150; DUCHOŇOVÁ, *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 392.

47 BITSKEY. Studenten aus den Ländern der Stephanskronen an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation. In FATA, ed. *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart 2006, s. 132; FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 28-29.

K vernakulárnym jazykom, ktoré v Uhorskom kráľovstve patrili k domácim jazykom obyvateľstva, treba spomenúť aj chorvátčinu a slovenčinu.⁴⁸ Chorvátsko tvorilo s Uhorskom personálnu úniu, obidve krajiny mali spoločný snem. Navyše v pomoháčskom období v dôsledku osmanského prieniku na chorvátske územie utieklo na územie Uhorska, resp. habsburskej monarchie chorvátske obyvateľstvo a tiež časť chorvátskej aristokracie, ktorá sa musela buď úplne, alebo čiastočne vzdať svojich panstiev na južných územiach. Nakoľko však zmena domova prispela aj k zmene používania jazyka? Sonda do rodinnej korešpondencie rodu Erdődyovcov svedčí o tom, že členovia rodu v priebehu 17. storočia používali predovšetkým chorvátčinu – a to nielen predstavitelia chorvátskej línie rodu.⁴⁹ Chorvátsky bán Tomáš Erdődy (1558 – 1624)⁵⁰ písal listy členom rodiny aj predstaviteľom chorvátskej aristokracie v chorvátčine.⁵¹ O storočie neskôr uhorský krajinský sudca Juraj I. Erdődy (1645 – 1713) používal v korešpondencii najmä maďarčinu, aj keď sa prevažnú časť svojho života zdržiaval na rodových majetkoch v Chorvátsku vo Varaždine alebo v Záhrebe.⁵² V nasledujúcom období sa však chorvátčina postupne vytratila nielen z listov aristokracie so silnými väzbami na uhorské prostredie, ale aj u ostatnej časti chorvátskej politickej elity. V druhej polovici 18. storočia sa v týchto kruhoch začala vo veľkej miere šíriť nemčina, čo súviselo s čoraz častejšími sobášmi s predstaviteľkami viedenskej dvorskej aristokracie.⁵³

V archívnych dokumentoch uložených v rodových archívoch Pálffy, Erdődy a Csáky vo Viedni som v období od konca 16. storočia do prvých dvoch deád 18. storočia nenašla slovensky napísané listy od členov rodu alebo zmienky

48 V predmetnej štúdii sa nevenujem dvom ďalším jazykom, ktoré sa vyskytli v aristokratických kruhoch – turečtine a poľštine. V prípade prvého jazyka je pravdepodobné, že tí uhorskí velitelia, ktorí slúžili v pohraničných pevnostiach, prišli do styku s Osmanmi a s ich jazykom. Platilo to určite aj v prípade Pálffyovcov, no v ich korešpondencii som zatiaľ nenašla zmienky o tom, že by turečtinu ovládali (hoci na úrovni hovoreného jazyka). Problematike uhorských aristokratov, ktorí vyhľadali Poľsko ako vyslanci, resp. mali aktívny kontakt s touto krajinou, som sa v doterajšom výskume nevenovala. Navyše, nestretla som sa s prípadmi, že by sa predstavitelia aristokratických rodov, ktorých archívne dokumenty som z hľadiska predmetnej štúdie spracovala, učili v rámci organizovanej výuky turečtinu alebo poľštinu.

49 Treba poznamenať, že striktné rozdelenie rodu na „chorvátsku“ a „uhorskú líniu“ podľa bydliska (teda Uhorska či Chorvátska) je problematické. Niektorí členovia rodu žili v Chorvátsku, napríklad Žigmund Erdődy (? – 1639) a bol aj vymenovaný za chorvátskeho bána. BENDA. Az Erdődy család 17. századi genealógiája. In *Turul*, 2007, č. 4, roč. 124, s. 109.

50 Genealógia a životopisy Erdődyovcov: BENDA, Az Erdődy család 17. századi, s. 109-125.

51 Korešpondencia Tomáša Erdődyho: ÖStA, HHStA, L. I., F. X., Karton Nr. 105.

52 Korešpondencia Juraja I. Erdődyho, listy adresované uhorskému kancelárovi Mikulášovi Illés-házymu, uhorskému palatínovi Pavlovi Esterházymu a chorvátskemu bánovi Jánovi Pálffy-mu: ÖStA, HHStA, L. I., F. IX., Karton Nr. 105.

53 HORBEC a MATASOVIĆ, Latein als „national“, s. 148.

o tom, že by tento jazyk ovládali alebo sa ho učili pod vedením domáceho učiteľa alebo v inštitúciách. Na základe novších výskumov⁵⁴ sa však možno domnievať, že pomerne významné miesto v spektre jazykových kompetencií predovšetkým predstaviteľov strednej a nižšej šľachty prináležalo aj (dobovej) slovenčine. Jej používanie je doložené aj mimo rodinnú sféru, na nižších stupňoch úradovania a vo sfére cirkevného života. Pochopiteľne, mieru používania tohto jazyka ovplyvňovali aj regionálne či konfesijné faktory a bezpochyby aj možnosť osvojiť si jej kultivovanú podobu.⁵⁵ Aj v rodovom archíve Pálffyovcov sa medzi dokumentmi panstva Červený Kameň nachádzajú písomnosti v slovenčine. Ide o korešpondenciu medzi panskými úradníkmi a poddanými.⁵⁶ Preto nie je vylúčené, že tí členovia rodu Pálffy, ktorí boli v každodennom kontakte so slovensky hovoriacimi úradníkmi a služobníctvom, si slovenčinu – aspoň na určitej úrovni ústnej komunikácie, osvojili. Podobne totiž, ako v prípade Habsburgovcov, aj v aristokratických kruhoch platilo, že bolo potrebné ovládať jazyk poddaných. Výstižne to ilustruje aj príklad kniežaťa Mikuláša II. Esterházyho (prezývaného „Il Magnifico“, 1765 – 1833), ktorý je v odbornej literatúre spomínaný ako aristokrat „európskeho formátu“. Od malička bol vychovávaný a vzdelávaný vo viacerých jazykoch. Jeho učitelia mali „*rôzny pôvod a ovládali rôzne jazyky*“. Okrem francúzštiny a nemčiny sa Esterházy učil aj po maďarsky, aby „*jazyk nielen ovládal, ale aj dokázal porozumieť svojim poddaným a rozprávať sa s nimi*“.⁵⁷

Kavalierstour – gavalierska cesta ako neformálny vzdelávací inštitút

Ďalšia fáza vo vzdelávaní šľachticov nasledovala po ukončení prvých dvoch (alebo troch) stupňov jezuitského kolégia, keď sa niektorí mladí šľachtici vybrali na kratšiu alebo dlhšiu cestu po zahraničí, na tzv. gavaliersku cestu – *Kavalierstour*.⁵⁸ Zahraničné pobyty mali rôzne formy: niektorí šľachtici vyhľadali panov-

54 K používaniu a výskytu slovenčiny v radoch strednej a nižšej šľachty v Uhorsku: SKLADANÁ. Jazyk súkromnej korešpondencie Anny Márie Sentivániovej. In LENGYELOVÁ, ed. *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava 2004, s. 267-271; HOMZA. Používanie jazykov v rode Horvát-Stančičovcov Gradeckých so zreteľom na používanie slovenčiny predpisovného obdobia v tomto rode. In HOMZA; PALEŇČÁROVÁ a OLEJNÍK, eds. *Slovenské listy barónky Anny Márie Horvát-Stančičovej de Gradec* (=Monumenta Linguae Slovacae, Vol. VIII). Bratislava 2022, s. 16-32.

55 KOWALSKÁ, Die Schwierigkeiten im adeligen Haushalt, s. 3.

56 Slovenské dokumenty v pálffyovskom archíve skúma Eva Benková. BENKOVÁ. Slovenčina a slovaciká v písomnostiach panskej stolice na panstve Červený Kameň v 18. storočí. In *Studia Academica Slovaca: prednášky 57. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*, roč. 50. Bratislava 2021, s. 150-160.

57 KÖRNER. 1763 – 1833. *Il Magnifico. Fürst Nikolaus II. Esterházy*. Petersberg 2011, s. 24.

58 Termín *Kavalierstour* vznikol v nemeckej historiografii v 19. storočí a v nemeckej odbornej

nícké dvory s cieľom, aby sa zúčastnili významných udalostí (napr. korunovácie) alebo určitý čas slúžili na panovníckom dvore (napríklad ako pážatá), iní sa počas cestovania oboznámili s pamätihodnosťami krajín. Tak ako v ostatných krajinách habsburskej monarchie, aj v Uhorsku šľachta nasledovala pri tomto type vzdelávania európske vzory a usilovala sa ich implementovať v uhorských podmienkach.⁵⁹

V prípravnej fáze gavalierskej cesty bolo treba zabezpečiť jednak jej finančnú a organizačnú stránku (podpísať zmluvu s bankárskym domom, zohnať materiálnu výbavu od oblečenia až po dopravné prostriedky, „pasbriefy“, odporúčajúce listy potrebné pre umožnenie audiencie na dvoroch popredných svetských a cirkevných hodnostárov). Priebeh cesty bol dopredu starostlivo naplánovaný a ich ideologickú stránku zabezpečovali otcovské inštrukcie, ktorých adresá-

literatúre sa dodnes používajú výrazy *Länderreise*, *Grosse Tour* alebo *Grand Tour*, pozri: LEIBETSEDER, s. 19. V štúdii o zahraničných cestách Pálffyovcov som zastávala názor (FUNDÁRKOVÁ, Význam vzdelania a študijných ciest Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 3, s. 395–396), aby sa aj v slovenskej historiografii, zhodne s nemeckou a maďarskou historiografiou, udomácnil názov *Kavalierstour*. Vzhľadom na to, že v českej odbornej literatúre sa presadil termín *kavaliřské cesty* a najnovšie sa aj v maďarskej historiografii rozšírilo používanie pojmu *gavallérkörút* (Např. János Kalmár zahraničnú cestu kniežaťa Pavla Antona Esterházyho nazval *gavallérkörút*: KALMÁR, Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. In *Századok*, 2019, 153, resp. argumentácia v prospech používania tohto pojmu v dizertačnej práci Bálinta Ugryho: UGRY, *A Magyar Királyság förendjeinek*, s. 11–12), som sa po konzultácii s dr. Evou Kowalskou rozhodla používať v predloženej štúdii termín *gavalierske cesty* ako alternatívu pre *Kavalierstour*.

- 59 TOMA, *Nádasdy István európai*, s. 207. Uhorské aristokratické rody mali rodinné a politické vzťahy aj s českými rodmí, preto je vhodné na tomto mieste predstaviť aspoň stručný výber z bohatej odbornej literatúry o českých gavalierských cestách: HOJDA. *Le grandeezze d'Italia. Die Kavalierstouren der böhmischen Adeligen, die Kunstbetrachtung und die Kunstsammlungen im 17. Jahrhundert*. In HARDER a ROTHE, ed. *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern. Band III*. Köln; Weimar; Wien 1993, s. 151–160; HOLÝ. *Die Privaterzieher des böhmischen und mährischen Adels und ihre Bildungsgänge am Beginn der Neuzeit*. In JACOBI; LE CAM a MUSOLFF, ed. *Vormoderne Bildungsgänge. Selbst- und Fremdebeschreibungen in den Frühen Neuzeit*. Wien; Köln; Weimar 2010, s. 169–187; HOLÝ. *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*. Praha 2011; HOLÝ. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*. Praha 2010; KUBEŠ, ed. *Kryštof Václav z Nostic, Deník z cesty do Nizozemí*. Praha 2004; BOK a KUBÍKOVÁ, ed. *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663*. České Budějovice 2012; KUBEŠ, ed. *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*. Pardubice 2009; KUBEŠ. *Náročný dospívání urozených. Kavaliřské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013; HOJDA a CHODĚJOVSKÁ, ed. *Heřman Jakub Černín. Na cestě za Alpy a Pyreneje. Kavaliřská cesta českého šlechtica do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*. Praha 2013; HOJDA a CHODĚJOVSKÁ, ed. *Na cestě za Alpy a Pyreneje. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína*. Praha 2014; CHODĚJOVSKÁ a HOLÝ, ed. *Obyvatelé českého státu na cestách za vzděláním v 16. a 17. století*. Praha 2016.

tom boli nielen synovia, ale aj dvormajster, preceptor a služobníctvo.⁶⁰ V týchto dokumentoch boli obsiahnuté aj požiadavky na jazykové znalosti urodzených mladíkov. Napríklad predstavitelia dolnolužického šľachtického rodu Lynar (Linar) podľa inštrukcie z roku 1632 od svojich synov vyžadovali, aby sa naučili latinsky, francúzsky, španielsky a starogrécky.⁶¹ Aj Franz Albrecht von Harrach (1624 – 1666), poručník neskoršieho diplomata grófa a tajného radcu Ferdinanda Bonaventuru von Harracha (1637 – 1706), vyžadoval, aby sa mladý aristokrat v zahraničí „*naučil po francúzsky a taktiež jazyky, s ktorými sa počas svojej cesty dostane do styku*“.⁶²

Výber kvalitného dvormajstra a preceptora bol nielen jedným zo základných predpokladov úspešného zvládnutia gavalierskej cesty, ale kľúčovú úlohu zohrávali aj ich jazykové znalosti. Treba poznamenať, že v ranom novoveku sa funkcia dvormajstra a preceptora často prelínala – záviselo totiž od finančných možností šľachtica, koľko členov mal sprievod, ktorý sprevádzal urodzených mladíkov na ceste po zahraničí. Dvormajster mal za úlohu dohliadať na dodržanie otcovských inštrukcií i na finančnú a organizačnú stránku cesty. Preceptor mal v kompetencii pedagogickú a výchovno-praktickú stránku starostlivosti o mladých aristokratov a tiež bolo potrebné, aby sa aspoň trochu vyznal v liečiteľstve. V prípade, že si rodina nemohla dovoliť angažovať dvormajstra a aj preceptora, tak kompetencie obidvoch prevzal dvormajster.⁶³

Požiadavky na kvalifikáciu dvormajstrov/preceptorov boli rovnaké na celom území habsburskej monarchie. Anna Sophie Falcko-Sulzbašská upriamila pozornosť svojej sestry na dvormajstra Johanna Georga Loybela, ktorý vynikal najmä tým, že „*hovoril a písal po francúzsky a taliansky*“.⁶⁴ Dvormajster Tobias Anton Seeman získal zamestnanie v rodine Swérts-Sporck vďaka tomu, že so svojím predošlým zverencom strávil takmer päť rokov v cudzine a hovoril dobre francúzsky aj taliansky.⁶⁵ Aj v Uhorskom kráľovstve existuje množstvo príkladov, keď šľachtické rody angažovali dvormajstrov/preceptorov so skúsenosťami s cestovaním po zahraničí, resp. cudzieho pôvodu. Palatín Pavol Pálffy angažo-

60 FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 35-36; FUNDÁRKOVÁ, *Význam vzdelania a študijných ciest*, s. 400-402.

61 LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 40.

62 HEISS, Bildungs- und Reiseziele österreichischer Adelige in der Frühen Neuzeit. In BABEL, ed. *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern 2005, s. 223.

63 FUNDÁRKOVÁ, *Význam vzdelania a študijných ciest*, s. 400; TOMA, Nádasy István európai, s. 200-201; FAZEKAS, Batthyány I. Ádám, s. 96.

64 KUBEŠ, *Národné dospívání urozených. Kavalírske cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov 2013, s. 206.

65 KUBEŠ, *Národné dospívání*, s. 206.

val do sprievodu svojho synovca Mikuláša preceptora, ktorý navštívil viacero krajín a vedel dobre francúzsky aj taliansky.⁶⁶ Juraj Széchenyi zamestnal dvormajstra, ktorý „dobře ovládal latinčinu, němčinu, francúzštinu, taliančinu a, belgický jazyk“.⁶⁷ Johann Littart bol preceptorom Štefana, syna krajinského sudcu Františka Nádasdyho, a vynikal svojimi výbornými znalosťami francúzštiny.⁶⁸

Dvorní preceptori mali počas zahraničnej cesty za úlohu precvičovať so svojimi zverencami jazyk, alebo ak tí už boli pokročilejší, komunikovať s nimi v danom jazyku. Inštitucionálna výuka jazykov prebiehala v tzv. rytierskych akadémiách (nem. *Ritterakademie*) – v špeciálnych vzdelávacích inštitúciách pre výchovu a vzdelávanie šľachticov. Študovať na rytierskej akadémii patrilo k stavovským výsadám, malo reprezentačnú funkciu a tvorilo podmienku pre úspešné uplatnenie sa šľachticov na panovníckych dvoroch. Ako to zhrnul aj jeden z najrenomovanejších učiteľov šermu Georg Pascha (aj Pasch či Pasche, 1628 – 1678), ktorý vypracoval plán drážďanskej rytierskej akadémie:

*„Pre krajinu je mimoriadne užitočné a chvályhodné, ak sa mladí šľachtici zdokonaľujú v rytierskych cvičeniach a od detstva im vstúpajú všetky šľachtické cnosti, aby sa následne [...] mohli stať nositeľmi najvyšších krajinských hodností a slúžili vlasti verne a oddane v časoch mieru i vojny.“*⁶⁹

Výchova a vzdelávanie vhodné pre *kavaliera* boli podľa dobového chápania kombináciou odborných znalostí s vyučovaním jazykov a „rytierskymi cvičeniami“. Návštevníci akadémie sa venovali jazdecku, šermu a tancu, učili sa hrať na hudobných nástrojoch a rozšírili si vedomosti z fortifikácie, matematiky, metafyziky, logiky, dejín, z práva aj z geografie.⁷⁰ Okrem osvojenia si týchto teoretických a praktických poznatkov bolo dôležitým zámerom rytierskych akadémií naučiť mladých šľachticov spôsobom správania na dvoroch, etikete a konverzácii – v ranom novoveku tento pojem neznamenal iba ústny rozhovor, ale aj vhodné spoločenské správanie.⁷¹ Pre úspešné zvládnutie konverzácie bolo však nevyhnutnou podmienkou ovládať jazyky, ktoré sa používali na európskych dvoroch. Vyučovanie moderných jazykov ako taliančina, francúzština a španiel-

66 List Pavla Pálffyho Štefanovi Pálffymu, Viedeň, 13. 11. 1641. ÖStA, HHStA, A.I., L. IV., F. V., Nr. 173, JEDCLISKA, *Eredeti*, s. 321, č. 627. Cit. FUNDÁRKOVÁ, Význam vzdelania a študijných ciest, s. 400.

67 SZELESTEI, *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja*, s. 13. Juraj Széchenyi pravdepodobne myslel pod pojmom „belgický jazyk“ jazyky, ktoré sa používali na území vtedajšieho južného územia Nizozemska (v tej dobe patriace španielskym Habsburgovcom – na tomto území sa nachádza dnešné Belgicko). Aristokrat nešpecifikoval, ktoré jazyky tým myslí.

68 TOMA, Nádasdy István európai, s. 198.

69 KÖKÉNYESI, *A nemesi erények*, s. 134-135.

70 LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 105.

71 LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 39.

čina tvorilo integrálnu súčasť vzdelávania na rytierskych akadémiách a podľa zachovaných rozvrhov hodín výuka jazykov prebiehala denne aspoň hodinu.⁷²

Taliančina bola vďaka rozšíreniu ideí humanizmu a renesancie najdôležitejším svetovým jazykom v 16. – 17. storočí.⁷³ Z tohto dôvodu boli rytierske akadémie v Taliansku najobľúbenejším cieľom zahraničných študijných ciest väčšiny šľachticov. V Siene, Parme, Ríme či v Neapole sa nachádzali najkvalitnejšie rytierske akadémie a na všetkých z nich bola integrálnou súčasťou výuky taliančina. Zachovalo sa množstvo príkladov, ktoré potvrdzujú obľúbenosť Danteho jazyka medzi mladými šľachticmi. Patril k nim aj Matej Ferdinand Berka z Dubé (1620/21 – 1644), vnuk cisárskeho radcu Václava Berku z Dubé (1570 – 1608). Absolvoval cestu po Taliansku a taliančinu sa začal učiť v Ríme, kde si najal aj súkromného učiteľa.⁷⁴ Talianske rytierske akadémie však mali v rozvrhu aj iné jazyky – napríklad v Ríme sa vyučovala španielčina.⁷⁵

Pálffyovci patrili k prvým uhorským rodom, ktorí svojich synov poslali na „*Giro d'Italia*“. Najstarší synovia „rábskeho hrdinu“ Mikuláša Pálffyho Štefan a Ján sa v rokoch 1603 – 1604 vzdelávali v Perugii a Siene. Ich mladší brat Pavol si zapísal meno v matrikách univerzít v Perugii a Neapole a v roku 1612 sa istý čas zdržiaval aj v Ríme a napokon svoju cestu po Taliansku ukončil v Siene, kde strávil vyše roka. Nie je zatiaľ známe, či sa pálffyovskí mladíci vzdelávali na rytierskej akadémii.⁷⁶ Najmä ak berieme do úvahy, že v nasledujúcej generácii bol organizátorom gavalierskej cesty Mikuláša IV. Pálffyho jeho strýko Pavol, ktorý mal bohaté skúsenosti s dlhodobým pobytom v zahraničí. Mladý Pálffy sa v roku 1645 vybral najprv do Neapola a následne sa v Ríme zdokonaľoval „*v jazykoch, tiež šermoval, tancoval a venoval sa štúdiu práva*“.⁷⁷ Adam Erdődy (? – po 1670) si počas cesty po Taliansku najal súkromného učiteľa taliančiny⁷⁸

72 Citované sú rozvrhy hodín Philippa Sigmunda von Dietrichsteina, Karla von Harracha, Waltera Xavera von Dietrichsteina a bratov Vratislavovcov z Mitrovce: KUBEŠ, *Národné dospívání*, s. 57. Podľa rozvrhu hodín, ktorý podrobil analýze rakúsky historik Gernot Heiss, mali urodzení mladíci na rytierskej akadémii v Turíne v rokoch 1684 – 1685 denne hodinu taliančiny a poslucháči rímskej rytierskej akadémie sa učili podľa rozvrhu z roku 1662 denne hodinu po španielsky. HEISS, *Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adelligen in der frühen Neuzeit*. In KNITTLER, ed. *Adel im Wandel. Politik–Kultur–Konfession 1500–1700. Ausstellungskatalog: Schloss Rosenberg*. Wien 1990, s. 401.

73 UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 21.

74 KUBEŠ, *Národné dospívání*, s. 127.

75 HEISS, *Standeserziehung und Schulunterricht*, s. 401.

76 FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 31–32.

77 Z pera Mikuláša IV. Pálffyho sa zachoval aj vlastnoručne napísaný list v taliančine, v ktorom informoval o svojom návrate z Neapola do Ríma. Mikuláš Pálffy Štefanovi Pálffymu, Rím, 21. október 1645. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A. I., L. IV., F. VII., Fr. 7, Kart. Nr. 9.

78 UGRY, Bálint. Erdődy Ádám Kavalierstourja. A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti

a tento jazyk sa usilovne učil aj mladý Štefan Zichy, ktorý v roku 1665 navštívil spolu so svojim prefektom Gáborom Kövérom Benátky, Bolognu a Rím.⁷⁹

Francúzština ako jazyk elity a diplomacie sa čoraz viac presadzovala od druhej polovice 17. storočia a v 18. storočí sa stala jazykom európskych osvietenecov. Zvýšený záujem o tento jazyk sa prejavil v tom, že čoraz viac rakúskych a českých rodov posielalo svojich potomkov na rytierske akadémiu vo Francúzsku. Najznámejšie z nich sa nachádzali v Paríži, v Orléans, v Lyone, v Angers, v Marseilles alebo v Bordeaux. Uhorskí aristokrati javili v priebehu 17. storočia oveľa menší záujem nielen o pobyt vo Francúzsku, ale aj o osvojenie si francúzštiny. K výnimkám patrili Mikuláš I. Draskovich (1595 – 1662), mladý šľachtic z Chorvátska, ktorý navštevoval univerzitu vo francúzskom Dole.⁸⁰ V Paríži a v nizozemskom Douai (dnes Francúzsko) študoval v rokoch 1631 – 1635 aj Juraj I. Erdődy (1613 – 1663),⁸¹ ktorý pred začiatkom svojej Kavalierstour vyhlásil, že „bez peregrinácie sa domov nevrátim, lebo mojím cieľom nie je iba učenie sa a vyhľadanie chýrnych veľkomiest, ale aj naučenie sa jazykov“.⁸² Mladý Erdődy mal strastiplnú zahraničnú študijnú cestu, lebo rodina ho v jeho zámeroch veľmi nepodporovala. Bol však odhodlaný a motivovaný, napriek ťažkostiam sa nevzdával a usilovne študoval počas celého pobytu mimo domova. Vo francúzskom hlavnom meste strávil takmer rok a počas tohto obdobia sa učil po francúzsky – počas pobytu v Douai si dokonca najal lokaja s menom Dumont, ktorý bol aj jeho učiteľom francúzštiny.⁸³ Štefan Nádasdy sa spolu so Štefanom Zichym⁸⁴ dostali do Francúzska vďaka ambicióznemu plánu krajinského sudcu Františka Nádasdyho, ktorý mladíkov poslal na rytierske akadémiu do francúzskeho Lyonu a do talianskeho Turína, ktoré v tom období patrilo k savojskému kniežatstvu. Štefan Zichy starší napísal, že očakáva od svojho syna „perfektné“ osvojenie si francúzštiny a zrejme také isté očakávania mal aj František Nádasdy voči svojmu synovi. Kvôli účasti Nádasdyho na Wesselényiho sprisahaní a jeho následnom uväznení sa však veľkolepá zahraničná cesta jeho syna nemohla zre-

rítusok. In KÖKÉNYESI, *Nemesi oktatás*, s. 193.

79 UGRY, Erdődy Ádám Kavalierstourja, s. 96.

80 Nie je vylúčené, že Draskovich podnikol aj rozsiahlejšiu cestu po európskych krajinách. UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 50.

81 Juraj I. Erdődy zdedil titul varaždínskeho župana, získal tituly kráľovský a cisársky komorník a krátko pred smrťou bol vymenovaný za hlavného taverníka.

82 Juraj I. Erdődy, Douai, 24. december 1631. Cit. UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 95.

83 O dobrodružnej gavalierskej ceste Juraja I. Erdődyho, počas ktorej sa na niekoľko týždňov premiestnil aj do Holandska a Anglicka: UGRY, s. 95-105; BENDA a DICSŐ-ERDŐDI. Erdődy György peregrinációja (1631–1635). In *Századok*, 2009, roč. 143, č. 4, s. 919-943.

84 Štefan Zichy (1616 – 1693) – od roku 1655 predseda Uhorskej komory, od roku 1661 strážca koruny, v roku 1690 bol vymenovaný za taverníka.

alizovať v celom rozsahu a je pravdepodobné, že sa Štefan Nádasdy nenaučil po francúzsky.⁸⁵ S francúzštinou sa pasoval aj Gabriel Esterházy, mladší syn Pavla Esterházyho, ktorý spolu s bratom Michalom⁸⁶ navštevoval v rokoch 1691 – 1692 rytiersku akadémiu v Parme. Gabriel sa zo začiatku nadšene pustil do osvojenia sa francúzštiny: „*usilovne sa učím s naším učiteľom jazykov, snažím sa, ako sa len dá*“. Po istom čase však stratil motiváciu a v liste otcovi sa priznal, že „*oveľa viac ho zaujala poľovačka na zajacov a orlov*“.⁸⁷

Španielčina patrila vďaka úzkym príbuzenským aj politickým stykom rakúskych Habsburgovcov so Španielskom a vysokému počtu španielskych dvoránov vo Viedni k najpoužívanejšiemu jazykom na panovníckom dvore, no napriek tomu české, rakúske a ani uhorské aristokratické rody nejavili záujem o študijný pobyt v Španielsku. Je pozoruhodné, že ani rody, ktoré mali príbuzenské styky so španielskymi rodmi, nejavili záujem o vysielanie svojich potomkov do Španielska.⁸⁸ Príčin, prečo sa urodzení mladíci vyhýbali tejto krajine, bolo niekoľko. Prvoradou bola veľká geografická vzdialenosť od strednej Európy, no svoju úlohu zohrávala aj skutočnosť, že v Španielsku neboli rytierske akadémie a aj životný štýl šľachticov bol veľmi odlišný. Krajina za Pyrenejami mala v urodzených kruhoch habsburskej monarchie taktiež zlú povest' kvôli nekvalitným cestám, slabšej úrovni ubytovania a údajnej nepriateľskej povahe Španielov.⁸⁹ Spomedzi uhorských aristokratov vyhľadal krajinu iba „rábsky hrdina“ Mikuláš Pálffy, ktorý sa od roku 1562 zdržiaval v sprievode arcivojvodov Ernesta a Rudolfa v Madride. Nie je vonkoncom vylúčené, že si počas tohto pobytu osvojil španielčinu, no na základe doterajších archívnych výskumov sa táto skutočnosť nedá spoľahlivo doložiť.⁹⁰

Mladí *kavalieri* si však jazykové znalosti nezdokonaľovali iba na rytierskych akadémiách alebo v spoločnosti svojich dvormajstrov/preceptorov, mohli ich tiež praktizovať počas návštev alebo pobytov na dvoroch cirkevných a svetských hodnostárov či panovníkov. Treba pritom poznamenať, že tie šľachtické rody, ktoré si nemohli dovoliť zaplatiť svojim potomkom drahé pobyty na rytierskych akadémiách, ich posielali aspoň na kratšie pobyty na dvory, aby sa tam zúčastnili na dôležitých udalostiach (korunovácie alebo iné ceremoniálne akty). V ta-

85 UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 79.

86 Michal Esterházy (1671 – 1721) – knieža, cisársky komorník a radca. Oženil sa s Annou Margheritou Biandratou.

87 List Gabriela Esterházyho Pavlovi Esterházymu, Parma, 7. október [1792]. VISKOLCZ, s. 163.

88 Platí to aj prípade českých rodov s úzkymi príbuzenskými väzbami v Španielsku ako Dietrichsteinovci alebo Verdugovci. KUBEŠ, *Nároční dospívání*, s. 94.

89 KUBEŠ, *Nároční dospívání*, s. 94-100.

90 FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 28.

kýchto prípadoch však nešlo o gavaliersku cestu v klasickom zmysle slova, no mladí aristokrati mali aj tak možnosť spoznať pamätihodnosti krajín a vytvoriť si sieť užitočných kontaktov.⁹¹ Niektorí aristokrati sa na panovníckych dvoroch zdržiavali už od mladosti, keďže „škola pážat“ bola jednou z možností, ako získať adekvátne vzdelanie. Pod vedením svojho dvormajstra (nem. *Zuchtmeister*) a preceptorov sa pážatá učili „predmety potrebné pre rytierov“, preceptori ich zasvätili do „umení“ a čo bolo podstatné, osvojili si latinčinu a iné jazyky. „Škola pážat“ však nemala význam iba z hľadiska osvojenia si dobových znalostí a vedomostí: šľachtickí mladíci prostredníctvom hier a účasti na vyučovaní mladých Habsburgovcov boli jednak vychovávaní pre dvorskú službu a tiež sa zbližili so skutočnými alebo nádejnými následníkmi trónu a s potenciálnymi mocnými politikmi vo veku, keď sú mladí ľudia otvorení nadväzovať nové priateľstvá.⁹²

Z radov uhorskej aristokracie je známych len málo urodzených mladíkov, ktorí slúžili ako pážatá. Baltazár a Gašpar boli synovcami chorvátskeho a slavonskeho bána Františka Batthyányho (1497 – 1566) a zdržiavali sa na viedenskom dvore panovníka Maximiliána II.⁹³ Starší Baltazár (1542 – 1590) od roku 1559 pôsobil na dvore kniežat'a François-a de Guise v Paríži a neskôr sa zdržiaval v Ambois a v Orléans (do roku 1561).⁹⁴ Ako už bolo uvedené, aj „rábsky hrdina“ Mikuláš Pálffy slúžil na dvore Maximilána II. ako páža.⁹⁵ V priebehu 16. a 17. storočia bolo v Uhorskom kráľovstve bežné, že na niektorých aristokratických dvoroch fungovala „dvorská škola“. K najznámejším a najkvalitnejším z nich patrili dvory Baltazára Batthyányho v Güssingu, Mikuláša Esterházyho v Eisenstadte alebo sedmohradského vojvodu Juraja I. Rákócziho v Alba Julii. Hoci predstavitelia vyššej aj nižšej šľachty mali možnosť na týchto aristokratických dvoroch získať základy vzdelania a aj vedomosti potrebné pre dvorskú službu, dvorské školy nedokázali nahradiť systematickú a organizovanú výuku, akú poskytovali vzdelávacie zariadenia.⁹⁶

Činorodým iniciátorom zahraničných ciest, ktorých hlavným cieľom bolo vyhladať významné panovnícke dvory alebo ceremoniálne udalosti, bol krajin-

91 UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 52.

92 HABERER. *Ohnmacht und Chance: Leonhard von Harrach (1514–1590) und die erbbländische Mächtelite*. Wien 2011, s. 92.

93 Starší Baltazár sa prvýkrát zdržiaval na viedenskom dvore v roku 1550. Spolu s bratom Gašparom sa v roku 1559 vrátil do Viedne, získal funkciu *Hofdiener mit Pferd*, kým jeho brat Baltazár bol pážaťom. KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 44.

94 KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 44.

95 JEDLICSKA, *Adatok*, s. 5-6; FUNDÁRKOVÁ, Anna. „Nicht weniger hat auch Pálffy vermeldet, was er für sein Person setze, und was er habe, daß habe er zu vorderist von Gott, hernacher von Euer Majestät und durch meine Beförderung.“ Die Pálffy und die Habsburger im 16. – 17. Jahrhundert. In FUNDÁRKOVÁ a FAZEKAS, ed. *Die weltliche und kirchliche Elite*, s. 387-388.

96 KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 309-321.

ský sudca František Nádasdy. On sám síce nemal možnosť študovať v zahraničí, no absolvoval aspoň poznávaciu cestu po Taliansku.⁹⁷ Tento počin ho inšpiroval k tomu, aby svoje skúsenosti a poznatky získané v cudzine odovzdal mladším šľachticom. Nádasdy sa spolu s budúcim palatínom Pavlom Esterházym vybral v roku 1653 na korunováciu Ferdinanda IV. do Regensburgu.⁹⁸ Mladý Esterházy mal – pravdepodobne pod vplyvom svojho vzdelaného mentora – veľkolepé predstavy o svojom pobyte v Nemeckej ríši:

„Prvoradým cieľom našej cesty bolo, aby sme nielenže vyhľadali dvory urodzených osobností a vladárov, ale aby sme s nimi nadviazali kontakty a pokiaľ to bude možné, ponúkli im naše služby. Taktiež sme chceli stretnúť kurfirstov, tí sa však nedostavili v plnom počte, prítomní boli iba mohučský, kolínsky, trevírsky a rýnsky kurfirst.“⁹⁹

Nádasdy bol taktiež organizátorom zahraničnej cesty Krištofa Batthyányho, ktorý sa spolu s komárnanským hlavným kapitánom Johannom Christophom von Puchheimom (1605 – 1657) zúčastnil v roku 1656 na pražskej korunovácii Leopolda I.¹⁰⁰ Roku 1657 absolvoval cestu po Nemeckej ríši a Taliansku, počas ktorej získal audienciu u mohučského biskupa Johanna Philippa von Schönborna (1605 – 1673), u vyslanca dánskeho kráľa Christiana Rantzaua (1614 – 1663) a pápežského nuncia Giuseppe Maria Sanfeliceho (1614 – 1660). Počas cesty po Taliansku urodzeného mladíka z Uhorska prijali v Ríme opakovane kardináli Flavio Chigi (1631 – 1693), Camillo Melzi (1590 – 1659) a Girolamo Colonna (1604 – 1666).¹⁰¹ Skutočnosť, že Pavol Esterházy aj Krištof Batthyány sa zúčastnili na významných protokolárnych aj ceremoniálnych udalostiach a získali prijatie na dvoroch významných cirkevných aj svetských hodnostárov vytvára predpoklad, že obaja mladí šľachtici museli ovládať cudzie jazyky – minimálne nemčinu.

Nie každý urodzený mladík si však vychutnával príležitosť stráviť čas na zdĺhavých dvorských protokolárnych udalostiach. František Pálffy (? – † 1687), syn Mikuláša (IV.) Pálffyho, absolvoval pobyty na európskych dvoroch svetských

97 Roku 1642 navštívil Padovu, Sienu aj Rím. UGRY, *A Magyar Királyság förendjeinek*, s. 59-60.

98 Pavol Esterházy napísal z tejto cesty denník *Itinerarium in Germanium*. Text po prvýkrát publikovala Ildikó Horn v roku 1989. Denník Pavla Esterházyho je tiež predmetom analýzy štúdia a dizertačnej práce: UGRY, *A Magyar Királyság förendjeinek*, s. 53-55. Prameň podrobil ďalšej analýze: KIRÁLY. *Itinerarium in Germaniam 1653. Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál regensburgi útja az újabb ismeretek tükrében*. In ÁCS, ed. *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest 2015, s. 417-434.

99 UGRY, *A Magyar Királyság förendjeinek*, s. 54.

100 FAZEKAS, *Batthyány I. Ádám*, s. 102-104.

101 SZELESTEI. *Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*. Szeged 1988, s. 17-35.

a cirkevných hodnostárov počas svojej rozsiahlej zahraničnej študijnej cesty po Nemeckej ríši, Nizozemsku, Anglicku a Taliansku. Zo zachovanej korešpondencie mladého aristokrata a jeho dvormajstra Philippa Ernsta von Baira vychádza najavo, že zdĺhavé dvorské ceremónie a protokolárne udalosti boli pre mladých mužov nudné a vyčerpávajúce: „*včera začali návštevy vyslancov, skoro ráno prišiel španielsky vyslanec [...] Dnes ráno mal audienciu pápežský nuncius a anglický vyslanec, poobede príde francúzsky, dánsky a brandenburský vyslanec*“ – hlásil dvormajster Philipp Ernst Bair Františkovým rodičom z Nijmegenu, kde spolu so svojim zverencom boli svedkami mierových rokovaní na konci francúzsko-nizozemskej vojny.¹⁰² František Pálffy v jednom zo svojich listov otcovi úprimne poznamenal: „*Boh nech dá, aby sa audiencie skončili, čas plynie jednotvárne a pomaly, chcel by som už byť v Anglicku.* [...]“¹⁰³

Teoreticky ďalšou možnosťou, ako sa naučiť jazyk alebo praktizovať čerstvo nadobudnuté vedomosti, bola komunikácia s domácim obyvateľstvom, veď z pohľadu súčasnosti patria tieto komunikačné situácie k najefektívnejším metódam na precvičenie si verbálnej stránky jazyka.¹⁰⁴ V ranom novoveku a špeciálne v prípade predstaviteľov najurodzenejšej vrstvy spoločnosti sa však kontakt s „domácimi“ vo väčšine prípadov limitoval na osoby prítomné na dvoroch, ktoré mladíci navštívili, resp. na urodzených rovesníkov, s ktorými spolu študovali alebo trávili čas počas pobytu v zahraničí. Skutočnosť, že mladí šľachtici mali obmedzené možnosti stykať sa s domácim obyvateľstvom, potvrdzujú aj príslušné pasáže v otcovských inštrukciách. Juraj Széchenyi varoval svojho syna Žigmunda pred nástrahami Florencie takto: „*Vyhýbaj sa osobám ženského pohlavia a neslušnej konverzácie s nimi, lebo si mladý a myslíš si, že ide o milé osoby, neskôr to však obanuješ a budeš roniť horké slzy, ak neposlúchneš moje inštrukcie a dobré rady starších.*“ Obavy, že mladí páni sa dostanú do „zlej spoločnosti“, vychádzali zo zlých skúseností, keďže rytierske akadémie sa nachádzali vo veľkomestách, v ktorých fungovali aj nevestince a ich prevádzkovatelia číhali na mladých, neskúsených a hlavne finančne dobre vybavených urodzených klientov.¹⁰⁵ Mladíkom, ktorí neodolali zvodnému vábeniu „troch W“, ako sa v nemčine spomínalo („*Wein, Weiber und Würffel*“ – víno, ženy a hry s kockami), hrozila strata cti a reputácie.¹⁰⁶

102 List Philippa Ernsta von Baira Mikulášovi (IV.) Pálffymu, Nijmegen, 7. september 1677. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A. I., L VI., F. III., Fr. 67, Kart. Nr. 14.

103 List Františka Pálffyho Mikulášovi (IV.) Pálffymu, Nijmegen, 19. augusta 1677. ÖStA, HHStA, FA Pálffy-Daun, A. I., L VI., F. III., Fr. 67, Kart. Nr. 14.

104 STANNEK, *Telemachs Brüder*, s. 99; KUBEŠ, *Nároční dospívání*, s. 185.

105 ÖTVÖS, *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja*, s. 13-14.

106 KELLER, *Von der Nützlichkeit des Reisens*, s. 452.

Roviny využívania jazykových znalostí

Po dlhých mesiacoch a rokoch strávených v zahraničí čakala na šľachticov za-
slúžená odmena: návrat domov.¹⁰⁷ V ďalšom období sa ukázalo, aký zmysel mal
pobyt v zahraničí z hľadiska ich budúceho uplatnenia sa na rôznych stupňoch
štátnej administratívy, dosiahnutia dvorských alebo veliteľských funkcií, kariéry
diplomata alebo pri zastávaní krajinských hodností, stoličných úradov či pri
riadení panstva. Šľachtici mali zriedkakedy možnosť slobodne sa rozhodovať
o svojej kariére – to, či sa vydali na cirkevnú, alebo svetskú dráhu, bolo výsled-
kom rodovej stratégie a kariérnej politiky konkrétneho rodu. Výskumy v oblasti
gavalierskych ciest preukázali, že šľachtici dosiahli dedičné tituly aj bez ohľadu
na to, či absolvovali dlhoročné a kvalitné štúdium v zahraničí.¹⁰⁸ Ako to však
bolo v prípade vyslovene špecializovaných vedomostí, ako je ovládanie jazyka
na úrovni verbálnej a aj písomnej komunikácie? Existovala súvislosť medzi tým,
s ktorými jazykmi a v akej sfére sa šľachtic mohol najviac uplatniť? K zodpove-
daniu tejto otázky treba preskúmať najprv problematiku, ktoré jazyky a na akej
úrovni sa šľachtici naučili. Najspoľahlivejšiu odpoveď na túto otázku by mal
poskytnúť archívny výskum, no prax ukazuje, že pramene nie vždy obsahujú
spoľahlivé svedectvo o úrovni jazykových znalostí jednotlivca. Jednoznačným
dôkazom sú samozrejme vlastnoručne písané listy. V prípade, že šľachtic poveril
napísaním listu sekretárov, pisárov alebo úradníkov panstva, je pravdepodobné,
že jazyk ovládal aspoň na úrovni verbálnej komunikácie. Ďalším krokom k zis-
ťovaniu jazykových znalostí je používanie jazyka v konkrétnych situáciách: na-
príklad v každodennej komunikácii s rodinnými príslušníkmi, s úradníkmi pan-
stva, so služobníctvom alebo pri komunikácii na panovníckych dvoroch, či pri
výkone povinností súvisiacich so štátnickými alebo vojenskými funkciami. Je
však zaujímavé, že práve tieto situácie sú v korešpondencii len veľmi zriedkavo
opísané (pisateľ listu neuviedol, v akom jazyku rozhovor prebiehal).¹⁰⁹

Rovnako, ako pri kariérnom nasmerovaní šľachticov, aj v prípade vyučova-
nia jazykov platilo, že predstavitelia vysokej šľachty sa jazyky neučili podľa
individuálnych záujmov. Pri výbere jazykov zohrávalo úlohu politické aj kon-
fesijné hľadisko, no aj rodinná tradícia, sobášna politika rodu a taktiež skutoč-
nosť, či mal mladík nastúpiť na svetskú alebo cirkevnú dráhu.¹¹⁰ Napriek tomuto
„nasmerovaniu“ sa našli aj jedinci, ktorým jazyky umožňovali venovať sa in-
telektuálnym záujmom. Už spomínaný Baltazár Batthyány sa na svojom hrade

107 FLURSCHÜTZ DA CRUZ, *Repräsentation und Edukation*, s. 76-77.

108 LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 24; FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, s. 46-47.

109 FLURSCHÜTZ DA CRUZ, *Repräsentation und Edukation*, s. 77.

110 KOWALSKÁ, *Die Schwierigkeiten im adeligen Haushalt*, s. 2-3; FLURSCHÜTZ DA CRUZ, *Repräsentation und Edukation*, s. 82.

v Güssingu zaoberal botanikou a alchýmiou a v hradnom laboratóriu experimentoval v spoločnosti uznávaných vzdelancov a lekárov. V rokoch 1577 – 1580 sa na Batthyányho pozvanie v Güssingu zdržiaval botanik a lekár európskeho formátu Carolus Clusius (1526 – 1609). Nečudo, že tento uhorský aristokrat si vyslúžil obdiv a uznanie humanistov po celej Európe: nemecký humanista a rektor evanjelickej školy v Ljubljane Nicodemus Frischlin (1547 – 1590) ho nazval „*octo linguarum phoenix*“, keďže Batthyány bol mimoriadne jazykovo vybavený.¹¹¹ Svedectvá o jazykových vedomostiach aristokratov však poskytujú aj ich umelecké zbierky, mecenášska činnosť alebo zachované zoznamy kníh. Nedávno objavený katalóg kníh Mikuláša Jozefa Pálffyho (1699 – 1734), syna palatína Jána V. Pálffyho, podáva zaujímavé svedectvo o vzdelaní, rozhladenosti aj jazykovom spektre tohto málo známeho predstaviteľa rodu. Hlavný veliteľ schlikovsko-althannovského pluku, ktorý padol v bitke pri Parme,¹¹² podľa svedectva zoznamu kníh ovládal francúzštinu aj taliančinu a aj jeho katalóg kníh sa zachoval v tomto jazyku.¹¹³

Čo sa týka politicko-vojensko-verejnej sféry, najširšie uplatnenie jazykových znalostí nadobudnutých počas zahraničných pobytov našli tí uhorskí šľachtici, ktorí nastúpili na vojenskú dráhu. V období od roku 1526 do prvej dekády 18. storočia na území Uhorského kráľovstva prebiehali boje proti Osmanom, krajina bola zasiahnutá stavovskými povstaniami sedmohradských vojvodov a prítomnosťou cudzích žoldnierov počas tridsaťročnej vojny. Viacerí aristokrati zastávali veliteľské funkcie v protiosmanských pevnostiach, kde slúžili spolu s veliteľmi cudzieho pôvodu či bojovali v národnostne a etnicky pestro zloženej cisárskej armáde počas oslobodzovacích bojov proti Osmanom alebo vo vojnách Habsburgovcov proti Francúzsku a jeho spojencom. Jazykové znalosti boli nevyhnutne potrebné pri zastávaní veliteľských postov: nečudo, že medzi najznámejšími a najúspešnejšími uhorskými vojenskými veliteľmi raného novoveku sa bez výnimky vyskytovali jedinci, ktorí mali za sebou pobyt a štúdium v zahraničí: napríklad Mikuláš (I.) Pálffy, Ján V. a Mikuláš V. Pálffyovci či Mikuláš Zrínsky. Pritom treba zdôrazniť, že samotný obsah výuky na rytierskych akadémiách

111 KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 49-50.

112 Bitka sa odohrala v rámci protišpanielskeho ťaženia v súvislosti s poľskou vojnou o dedičstvo (1733 – 1735). HALÁSZOVÁ. Portréty Jána VIII. Pálffyho – jediného majiteľa Smolenického panstva z mladšej rodovej vetvy. In HUPKO a OROSOVÁ, ed. *Pálffyovci v Smoleniciach*. Bratislava 2023, s. 95-106.

113 V katalógu kníh sa nachádza 90 položiek, napríklad historické dielo o princovi Eugenovi Savojskom, princovi Marlborough a princovi z Nassau, *Vladár* od Machiavelliho, diela od Homéra, Ciceróna alebo Flavia, životopis Pierra Corneillea, diela z oblasti vojenstva, politiky a histórie Francúzska, Anglicka a Švédska, memoáre Ferdinanda Bonaventuru von Harracha a tiež latinsko-maďarský slovník od Františka Pápai Páriza alebo latinsko-francúzsky slovník. *Catalogue de livres de son Excellence Monsieur Nicolas Pálffy de Erded*. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Kt. 119.

ponúkal všestrannú teoretickú a praktickú prípravu na náročný život bojovníka: obsahom výuky bola aj fortifikácia pevností či náročný výcvik šermovania a jazdy na koni. Pozoruhodný je výsledok nedávno prevedeného výskumu, ktorý hľadal odpoveď na otázku, aký typ pamiatok či pozoruhodností uhorskí aristokrati najčastejšie vyhľadávali počas pobytu v zahraničí. V prevažnej miere išlo o tzv. *Zeughausy*, teda zbrojnice, známe fortifikačné stavby či zbierky zbraní. Takýto typ zamerania ciest bol z pohľadu uhorskej aristokracie nevyhnutný: urodzených mladíkov po všetkých stránkach pripravovali na vojenskú dráhu a táto skutočnosť súvisela s aktuálnou politickou situáciou v Uhorsku.¹¹⁴

Širokospektrálnu inštrumentalizáciu jazykových znalostí vyžadovala služba na zahraničných dvoroch počas kratších alebo dlhotrvajúcejších diplomatických misií. Je pozoruhodné, že bilancia uhorských aristokratov v tejto oblasti v období od konca 16. do prvých dekád 17. storočia je nepriaznivá – v zozname najvýznamnejších cisárskych diplomatov z rokov 1640 – 1740 sa nevyskytuje ani jedno meno uhorského aristokrata.¹¹⁵ Komplexné vyhodnotenie príčin tohto javu je dôležitou úlohou budúcich výskumov. Nie je vylúčené, že do určitej miery tento jav mohol súvisieť aj s absenciou príslušných jazykových znalostí uhorských aristokratov, lebo ako už bolo uvedené, ich záujem o osvojenie si francúzštiny, ktorá sa v priebehu 17. storočia stala hlavným jazykom diplomacie, bol menší ako v radoch rakúskej a českej aristokracie. Veľká éra diplomatov z radov uhorskej aristokracie nastáva až v 18. storočí a na tomto poli sa vyznamenali najmä predstavitelia rodu Esterházy, ako napríklad Pavol Anton II. Esterházy (1711 – 1762), ktorý výborne ovládal francúzštinu aj taliančinu a v rokoch 1750 – 1753 bol vyslancom Márie Terézie v Neapole a v Sicílskom kráľovstve.¹¹⁶ Jeho brat, knieža Mikuláš I. Esterházy (1714 – 1790), taktiež jazykovo excelentne zdatný, dosiahol ešte oslnivejšiu kariéru diplomata a najviac sa preslávil v roku 1763 počas korunovácie Jozefa II. za nemecko-rímskeho cisára, keď usporiadal veľkolepé slávnosti s názvom *Esterházy Feenreich*.¹¹⁷

114 UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 132-133.

115 KUBEŠ, *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Pardubice 2018, s. 391-397. Istý druh diplomatickej kariéry však absolvovali dvaja predstavitelia rodu Pálffy, synovia palatína Pavla Pálffyho, ktorí sa uplatnili v diplomatických misiách na európskych dvoroch. Starší Ján Anton (1642 – 1694) bol v roku 1683 vymenovaný za komorníka a tajného radcu kurfirsta Filipa Viliama Falckého (1615 – 1690). Jeho mladší brat Ján Karol bol jednak úspešným veliteľom v oslobodzovacích bojoch proti Osmanom, po roku 1688 však bol taktiež poverený diplomatickými misiami: ako vyslanec navštívil Anglicko, Belgicko, Benátky a viacero dvorov nemeckých kurfirstov. K obidvom významným osobnostiam som zatiaľ nenašla archívne dokumenty, ktoré by umožnili získať údaje k ich životopisu a kariére. Navyše nie je jasné, ktorý európsky dvor vyslal Jána Karola Pálffyho na diplomatické misie. JEDLICSKA, *Eredeti részletek*, s. 507-508.

116 KALMÁR, *Adalékok Esterházy II. Pál Antal*, s. 1158-1166.

117 Treba poznamenať, že diplomatická kariéra a veľkolepá a finančne náročná reprezentácia

Záujem českých, rakúskych aj uhorských aristokratov o zahraničné gavalierske cesty začal postupne od 18. storočia klesať. Jednak pre ich finančnú náročnosť a zmenu konceptu a obsahu šľachtickej výchovy a vzdelávania a taktiež vzhľadom na to, že na území habsburskej monarchie a v Uhorsku rad za radom vznikali vzdelávacie inštitúcie, ktoré ponúkali podobnú kvalitu vzdelávania ako rytierske akademie v Taliansku či vo Francúzsku. K prvým z nich patrila viedenská *Landschaftsakademie*, ktorá začala fungovať od roku 1692. Od európskych rytierskych akadémií sa odlišovala v tom, že nebola prepojená s panovníckym dvorom, ale vznikla vďaka iniciatíve a finančnej podpore dolnorakúskych stavov. Krátko po vzniku sa stala vyhľadávanou a obľúbenou vzdelávacou inštitúciou v šľachtických kruhoch, nakoľko pobyt vo Viedni vyšiel neporovnateľne lacnejšie ako cestovanie po Taliansku alebo iných zahraničných krajinách. Navyše aj obsah výuky bol takmer totožný s tým, ktorý ponúkali talianske či francúzske rytierske akademie a aj v *Landschaftsakademie* mali žiaci možnosť učiť sa moderné jazyky – španielčinu, taliančinu a francúzštinu.¹¹⁸

Je pozoruhodné, že *Landschaftsakademie* vo Viedni navštevovali predstavitelia tých istých uhorských aristokratických rodov, ktoré v najhojnejšom počte posielali svojich potomkov na jezuitské kolégiá na rakúskom území, patrili k najaktívnejším uhorským účastníkom zahraničných študijných ciest, minimálne od druhej polovice 17. storočia javili zvýšený záujem o sobáš s rodmi etablovanými na panovníckom dvore, vlastnili rezidencie na rakúskom území alebo v cisárskom meste a hľadali uplatnenie v službách Habsburgovcov: išlo o rody Pálffyovcov, Esterházyovcov, Csákyovcov a Zichyovcov.¹¹⁹ Ich úspechy vo viedenských dvorských kruhoch inšpirovali aj ostatné uhorské šľachtické rody, aby nasledovali ich príklad. Navyše, znalosť moderných jazykov ako francúzština či taliančina začínala mať aj v radoch uhorskej politickej elity praktický význam, keďže jazykové vedomosti mohli mať ďalekosiahly vplyv na rozšírenie sobášnej politiky mimo územia habsburskej monarchie a v dôsledku toho ďalšieho zvýšenia ich politického, spoločenského a hospodárskeho vplyvu.¹²⁰

slúžila v 18. storočí Esterházyovcom na to, aby sa etablovali v radoch ríšskej aristokracie. KÖRNER. *Esterházy Feenreich. Fürst Nikolaus I. verblüfft Europa*. Petersberg, 2011, s. 20.

118 KÖKÉNYESI, A bécsi Landschaftsakademie, s. 99.

119 Pálffyovci si v *Landschaftsakademie* budovali kontakty aj iným spôsobom: riaditeľ akademie, známy vzdelanec Christoph Regner von Regenthal (1706 – 1709), začal svoju kariéru ako ich provizor, kým Johann Friedrich von Schwanau (1740 – 1749) bol jednak preceptorom Leopolda (I.) Pálffyho, syna Rudolfa (I.) (1719 – 1768), zakladateľa pálffyovskej knižnice a tiež Václava Antona von Kaunitza (1711 – 1794), neskoršieho štátneho kancelára. Tieto príklady ilustrujú, že aristokratické rody vedome podporovali kariéru svojich úradníkov, čím si vytvárali sieť kontaktov v rôznych sférach – v tomto prípade na prestížnej viedenskej vzdelávacej inštitúcii. KÖKÉNYESI, A bécsi Landschaftsakademie, s. 90-92.

120 KÖKÉNYESI, A bécsi Landschaftsakademie, s. 99.

Tento fakt si veľmi dobre uvedomoval Juraj Széchenyi, ktorého otcovské inštrukcie v zrkadle uvedených faktov neboli vysnívaným ideálom, ale vychádzali z reálnych dobových požiadaviek na vzdelanie aristokrata. Navyše Széchenyi pochopil, že vzostup jeho rodu medzi spoločenskú, politickú a hospodársku elitu krajiny začal v porovnaní s ostatnými predstaviteľmi *homo novus* aristokracie neskôr, až v polovici 17. storočia. Prvým vplyvným členom rodu bol ostrihomský arcibiskup Juraj (I.) Széchenyi (1605/06 – 1695).¹²¹ Roku 1699, keď sa mladý Žigmund Széchenyi vybral do Florencie, už bolo jasné, že pobyt na jednej z najprestížnejších rytierskych akadémií a ovládanie moderných jazykov bude mať dosah pre etablovanie sa nielen syna, ale aj celého rodu v najvyššej elite uhorskej spoločnosti a v konečnom dôsledku aj na viedenskom panovníckom dvore.¹²² Széchenyioho otcovské inštrukcie jasne svedčia o tom, že na konci 17. storočia proces integrácie uhorskej aristokracie nabral na intenzite. Tomuto trendu napokon prial aj vývoj situácie po satmárskom mieri (1711), keď nastal proces konsolidácie politických, vojenských aj hospodárskych pomerov v Uhorskom kráľovstve, ktoré bolo dejiskom krvavých vojenských konfliktov takmer dve storočia. V 18. storočí konečne došlo aj k „domestifikácii“ uhorskej aristokracie a k jej plnohodnotnému zapojeniu do viedenského dvorského prostredia. Počas obdobia vlády Márie Terézie (1740 – 1780) sa definitívne etablovala dvorská aristokracia ako „tmel habsburskej monarchie“ (*Kitt der Habsburgermonarchie*).¹²³

Na záver treba spomenúť pre Uhorské kráľovstvo a jeho viacjazyčné obyvateľstvo typickú charakteristickú črtu: schopnosť použiť jednotlivé jazyky situatívne, čo sa v jazykovede nazýva odborným pojmom *Code-Switching*.¹²⁴ Výstižne to ilustruje príklad chorvátskeho bána, vojenského veliteľa a básnika Mikuláša Zrínskeho (1620 – 1664), Šľachtic, ktorý pochádzal z Chorvátska, dosiahol jednu z najúspešnejších politických a vojenských kariér v ranom novove-

121 K životopisu a k cirkevnej kariére Juraja I. Széchenyioho: FAZEKAS. *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr 2014.

122 Očakávaní Juraja Széchenyioho sa však zatiaľ nenaplnili: Žigmund síce uzavrel dve lukratívne manželstvá: prvé s Máriou Teréziou Batthyányovou (†1721) a druhé s Máriou Barkóczyovou (†1761), no Széchenyiovci sa do histórie Uhorského kráľovstva zapísali až v generácii Žigmundovho vnuka Františka Széchenyioho (1754 – 1820), zakladateľa Maďarskej národnej knižnice, dnes známej pod názvom Országos Széchényi Könyvtár, a pravnuka Štefana Széchenyioho (1791 – 1861), významného reformátora politického, hospodárskeho a kultúrneho života v Uhorsku a zakladateľa Maďarskej akadémie vied. UGRY, *A Magyar Királyság főrendjeinek*, s. 82.

123 PÁLFFY. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest 2010, s. 131-133.

124 VOCELKA a HELLER. *Die private Welt der Habsburger. Leben und Alltag einer Familie*. Graz; Wien; Köln 1998, s. 70-72.

ku v službách cisárskej armády aj v Uhorskom kráľovstve. Rôznorodé identity a lojality Zrínskeho dobre ilustruje aj zloženie jeho knižnice, ktorá svedčí o tom, že v rodinnom prostredí sa naučil chorvátsky aj po maďarsky. Počas štúdií na jezuitských kolégiách v Trnave, v Štajerskom Hradci a vo Viedni sa zdokonalil aj v latinčine a v nemčine. Následne absolvoval študijnú cestu po Taliansku, kde sa naučil aj taliansky jazyk.¹²⁵ Zrínsky všestranne profitoval zo svojich jazykových vedomostí: bol hlavným veliteľom chorvátskych vojsk v Medzimurí a v roku 1648 bol vymenovaný za chorvátsko-slavonskeho bána. Roku 1659 sa stal členom viedenskej Dvorskej rady a postupne získal vysoké posty aj v cisárskej armáde. Roku 1663 sa stal hlavným veliteľom armády v tzv. zimnej výprave proti Osmanom. Jeho druhou manželkou sa stala Maria Sophia Löblová, dcéra predsedu Dvorskej vojenskej rady Hansa Christopha von Löbla, predstaviteľa štajerskej šľachty. Mikuláš Zrínsky sa okrem vojenskej a politickej kariéry preslávil aj ako autor diel o vojenstve a tiež ako jeden z najvýznamnejších predstaviteľov maďarskej barokovej literatúry. Pozoruhodné však je, že jeho brat, taktiež chorvátsky bán Peter Zrínsky (1621 – 1671) písal literárne diela v chorvátčine.¹²⁶

Z akého dôvodu sa medzi jazykmi, ktoré sa v aristokratických kruhoch habsburskej monarchie vyučovali, nevyskytovala angličtina, *lingua franca* modernej doby? Odpoveď je pomerne jednoduchá: v 16. – 17. storočí patrila v tejto krajine medzi raritne používané jazyky. Víťazoslávne ťaženie angličtiny nastalo až v 18. storočí, keď sa objavila aj učebných osnovách viedenského *Theresiana*, ktoré bolo založené v roku 1746. K prvým nadšencom anglického jazyka patrili mimoriadne úspešní politik a diplomat tereziánskej éry Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711 – 1794), ktorý sa angličtinu začal učiť v roku 1733 počas svojho pobytu v Paríži. Ako sám uviedol, inšpirovali ho anglickí šľachtici, resp. je možné, že ho zasiahla „anglománia“, ktorá pretrváva až do dnešných čias.¹²⁷

O autorovi/About the author:

Mgr. Anna Fundárková, MA, PhD

Historický ústav SAV, v. v. i.

125 Podľa názoru maďarského historika Istvána Fazekasa si však Zrínsky mohol osvojiť taliančinu v rodinnom prostredí, nakoľko sa rodové majetky nachádzali v blízkosti talianskych regiónov. Na tomto mieste sa chcem poďakovať za cenné konzultácie počas vyhotovenia predloženej štúdie.

126 PÁLFFY. *Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő Zrínyi Miklós identitásai*. Dostupné online: https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-orszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242

127 KUBEŠ, *Národní dospívání*, s. 169.

Klemensova 2522/19, 811 09 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: histfund@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7698-8110>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-6584-2019>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26647626100>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

MZV SR, SNA – Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív v Bratislave,

Ústredný archív rodu Pálffy

ÖStA, AVA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Familienarchiv Harrach, Karton 232, 235, 495 567

ÖStA, HHSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien Familienarchiv Pálffy – Daun, Karton 8 – 18

Familienarchiv Csáky, Karton 2, 3, 4, 5a, 7, 9b, 11b, 17, 30

Familienarchiv Erdődy, Karton 105, 106, 108, 109, 116, 119

Grosse Korrespondenz, 92 c, 93 a.

Edície prameňov a publikované pramene/Source editions and Published editions

JEDLICKA, Pál. *Adatok erdődi báró Pálffy Miklósnak életrajza és korához, 1552–1600*. Eger: b. v., 1897.

JEDLICKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához, 1401–1653. Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest: Stephaneum Nyomda r.t., 1910.

JEDLICKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek Vöröskőtől Szomolányig. Hely – s művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest: Hunyadi Mátyás Intézet, 1882.

SZELESTEI, N. László. *Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*. Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1988.

SZELESTEI, N. László. *Széchenyi Zsigmond itáliai körútja 1699–1700*. Szeged: József Attila Tudományegyetem. 1988.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

SECKENDORFF, Veit Ludwig. *Teutscher Fürstenstaat: oder gründliche und kurtze Beschreibung, welcher Gestalt Fürstenthumer, Graf- und Herrschaften im Heiligen Römischen Reich teutscher Nation, welche Landes-Fürstliche und hohe obrichkeitliche Regalia haben*. Frankfurt: Götz, 1660. Dostupné online: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10561318?page=7>

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- BOK, Václav a KUBÍKOVÁ, Anna, ed. *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2012.
- BURKE, Peter. *Die Geschehnisse des Hofmanns. Zur Wirkung eines Renaissance-Breviers über angemessenes Verhalten*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1996.
- BURKE, Peter, ed. *The social history of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- CONRADT, Norbert. *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda, 2017.
- ELIAS, Norbert. *O procese civilizácie : sociogenetické a psychogenetické štúdie. I. Proměny chování světských horních vrstev na Západě*. Praha: ARGO, 2006.
- FAZEKAS, István, ed. *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). I–II. zv.* Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Könyvtára, 2020.
- FAZEKAS, István, ed. *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773). I–II*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Könyvtára, 2021.
- FAZEKAS, István. *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014.
- HABERER, Michael. *Ohnmacht und Chance: Leonhard von Harrach (1514–1590) und die erbländische Machtelite*. Wien: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Böhlau Verlag, 2011.
- HOJDA, Zdeněk a CHODĚJOVSKÁ, Eva, ed. *Heřman Jakub Černín. Na cestě za Alpy a Pyreneje. Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*. Praha: Nakladatelství lidové noviny ve spolupráci s Národní galerií, 2013.
- HOJDA, Zdeněk a CHODĚJOVSKÁ, Eva, ed. *Na cestě za Alpy a Pyreneje. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína*. Praha: Nakladatelství lidové noviny ve spolupráci s Národní galerií, 2014.
- HOLÝ, Martin. *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011.
- HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010.
- KOLTAI, András. *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.
- KÖKÉNYESI, Zsolt. *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*. Budapest: L'Harmattan, 2021.
- KÖRNER, Stefan. *Esterházy Feenreich. Fürst Nikolaus I. verblüfft Europa*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2011.
- KÖRNER, Stefan. *1763–1833. Il Magnifico. Fürst Nikolaus II. Esterházy*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2011.
- KÖRNER, Stefan. *Nikolaus der II. Esterházy und die Kunst. Biographie eines manischen Sammlers*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2013.
- KUBEŠ, Jiří, ed. *Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí*. Praha: Scriptorium, 2004.
- KUBEŠ, Jiří. *Náročná dospívání urozených. Kavalířské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2013.
- KUBEŠ, Jiří, ed. *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- KUBEŠ, Jiří. *V zastupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018.
- LEIBTSEDER, Mathis. *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2004.

- PÁLFFY, Géza. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete, 2010.
- PÁLFFY, Géza. *Hungary between two empires 1526–1711*. Bloomington: Indiana University Press, 2021.
- REITER, Clara. *In Habsburgs sprachlichem Hofdienst. Translation in den diplomatischen Beziehungen zwischen den habsburgischen Höfen von Madrid und Wien in der Frühen Neuzeit*. Dissertation. Graz: Universität Graz, 2015.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Deutschsprachige Beurkundung im Donaugebiet des mittelalterlichen Königreichs Ungarn*. Wien: Böhlau Verlag, 2014.
- STANNEK, Antje. *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 2001.
- TOMA, Katalin. *Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe*. Dizertačná práca. Budapest: Eötvös Lóránt Tudományegyetem, 2006.
- UGRY, Bálint. *East goes West. Kavalierstours of Hungarian Aristocrats in the Seventeenth Century*. Budapest: HUN-REN Research Centre for the Humanities, 2024.
- VOCELKA, Karl a HELLER, Lynne. *Die private Welt der Habsburger. Leben und Alltag einer Familie*. Graz; Wien; Köln: Styria Verlag, 1998.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BENDA, Borbála. Az Erdődy család 17. századi genealógiája. In *Turul*, 2007, č. 4, roč. 124, s. 109-125.
- BENDA, Borbála a DICSŐ-ERDŐDI, Balázs. Erdődy György peregrinációja (1631–1635). In *Századok*, 2009, roč. 143, č. 4, s. 919–943.
- BENKOVÁ, Eva. Slovenčina a slovaciká v písomnostiach panskej stolice na panstve Červený Kameň v 18. storočí. In *Studia Academica Slovaca: prednášky 57. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*, roč. 50. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, s. 150-160.
- BITSKEY, István. Studenten aus den Ländern der Stephanskronen an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation. In FATA, Márta, ed. *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2006, s. 115-134.
- BÖMELBURG, Hans-Jürgen. Adelige Mobilität und Grand Tour im polnischen und litauischen Adel (1500–1700). In BABEL, Rainer, ed. *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2005, s. 309-327.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. Die Esterházy in Wien und Rom – Ein Beitrag zur Erziehung der jungen ungarischen Aristokraten im 17. Jahrhundert. In CZIRÁKI, Zsuzsanna, ed. *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*. Wien: Collegium Hungaricum, 2014, s. 143-155.
- DUCHOŇOVÁ, Diana, Čo sa má, smie a môže. Vzorcie správania mladého uhorského aristokrata na študijných cestách (na príklade rodu Esterházy). In *Historické štúdie*, č. 52. Bratislava: Historický ústav SAV; VEDA, 2018, s. 65-79.
- FAZEKAS, István. Batthyány I. Ádám és gyermekei. In PÉTER, Katalin, ed. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk“. *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1996, s. 91-114.
- FLURSCHÜTZ DA CRUZ, Andreas. Repräsentation und Edukation. Aspekte der Ausbildung am Hof und auf Grand Tour im hohen und niederen Reichsadel. In GLÜCK, Helmut, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag, 2019, s. 75-96.

- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Grand Tour Františka Pálffyho. In *Historické štúdie*, č. 52. Bratislava: Historický ústav SAV; VEDA, 2018, s. 81-98.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. „Nicht weniger hat auch Pálffy vermeldet, was er für sein Person seze, und was er habe, daß habe er zuvorderst von Gott, hernacher von Euer Majestät und durch meine Befürderung.“ Die Pálffy und die Habsburger im 16. – 17. Jahrhundert. In FUNDÁRKOVÁ, Anna, ed. *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16. – 17. Jahrhundert*. Wien: Collegium Hungaricum, 2013, s. 385-413.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Study Tours of Aristocrats of Upper Hungary : The Significance of Kavalierstour in the Pálffy Family in the 16th and 17th Centuries. In SZARKA, László, ed. *In A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe : studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Budapest: Balassi Institute; Colorado: Atlantic Research and Publications; New Jersey: Inc. Highland Lakes, 2011, s. 64-91.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Viacjazyčnosť v rode Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In DUCHOŇOVÁ, Diana, ed. *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda, 2018, s. 123-132.
- FUNDÁRKOVÁ, Anna. Význam vzdelania a študijných ciest Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 3, s. 393-414.
- GARMS-CORNIDES, Elisabeth. Hofmeister auf Grand Tour. In BABEL, Rainer, ed. *Grand Tour: Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2005, s. 255-273.
- GUSZAROVA, Tatiana. A 17. századi országgyűlési naplók és szerzőik. In DOBSZAY, Tamás, ed. *Rendi országgyűlés, polgári parlament. Érdekképviselő és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest; Eger: Magyar Nemzeti Levéltár – Esterházy Károly Egyetem, 2020, s. 57- 66.
- HALÁSZOVÁ, Ingrid. Portréty Jána VIII. Pálffyho – jediného majiteľa Smolenického panstva z mladšej rodovej vetvy. In HUPKO, Daniel a OROSOVÁ, Martina, eds. *Pálffyovci v Smoleniciach*. Bratislava: Pamiatkový ústav Slovenskej republiky, 2023, s. 95-106.
- HEISS, Gernot. Bildungs- und Reiseziele österreichischer Adelige in der Frühen Neuzeit. In BABEL, Rainer, ed. *Grand Tour: Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2005, s. 217-237.
- HEISS, Gernot. Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adelligen in der frühen Neuzeit. In KNITTLER, Herbert, ed. *Adel im Wandel. Politik–Kultur–Konfession 1500–1700. Ausstellungskatalog: Schloss Rosenberg*. Wien: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1990, s. 391-407.
- HOJDA, Zdeněk. Le grandezza d'Italia. Die Kavalierstouren der böhmischen Adelligen, die Kunstbetrachtung und die Kunstsammlungen im 17. Jahrhundert. In HARDER, Hans-Bernd a ROTHE, Hans, ed. *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern. Band III*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau 1993, s. 151-160.
- HOLÝ, Martin. Die Privaterzieher des böhmischen und mährischen Adels und ihre Bildungsgänge am Beginn der Neuzeit. In JACOBI, Julian; LE CAM, Jean-Luc a MUSOLFF, Hans Ulrich, ed. *Vormoderne Bildungsgänge. Selbst- und Fremdebeschreibungen in den Frühen Neuzeit*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2010, s. 169-187.
- HOLÝ, Martin. Fremdsprachen in der Erziehung des Adels in den böhmischen Ländern im 16. und frühen 17. Jahrhundert. In GLÜCK, Helmut, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag, 2019, s. 63-74.
- HOMZA, Martin. Používanie jazykov v rode Horvát-Stančičovcov Gradeckých so zreteľom na používanie slovenčiny predpisovného obdobia v tomto rode. In HOMZA, Martin, ed.

Slovenské listy barónky Anny Márie Horvát-Stančičovej de Gradec (=Monumenta Linguae Slovacae, Vol. VIII). Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2022, s. 16-32.

HORBEC, Ivana a MATASOVIĆ, Maja. Latein als „national“, Deutsch als kosmopolitisch? Die Mehrsprachigkeit des kroatischen Adels als Voraussetzung seiner politischen und sozialen Tätigkeit. In GLÜCK, Helmut, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag, 2019, s. 145-162.

HORN, Ildikó. Esterházy Pál: Itinerarium in Germaniam, 1653. In *Sic Itur ad Astra*, 1989, roč. 3, č. 2-3 (4-5), s. 21-48.

KALMÁR, János. Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. In *Századok*, 2019, roč. 153, č. 6, s. 1141-1166.

KELLER, Katrin. Von der Nützlichkeit des Reisens: Bemerkungen zu Erscheinungsbild und Konsequenzen der Kavalierstour am Beispiel kursächsischer Befunde. In BABEL, Rainer, ed. *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäisches Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag 2005, s. 426-455.

KIRÁLY, Péter. Itinerarium in Germaniam 1653. Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál regensburgi útja az újabb ismeretek tükrében. In ÁCS, Pál, ed. *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest: MTA BTK Irodalomtörténeti Intézet, 2015, s. 417-434.

KOPÁS, Lukáš. Jezuitská teória drámy a jej odraz v barokovom školskom divadle Spoločnosti Ježišovej na území dnešného Slovenska. In *Slovenské divadlo*, 2020, roč. 68, č. 1, s. 61-75.

KOWALSKÁ, Eva. Die Schwierigkeiten im adeligen Haushalt: die Mehrsprachigkeit in der Familie Zay. Odovzdané do tlače: FUNDÁRKOVÁ, Anna a BERTÉNYI, Iván, ed. *Die Mehrsprachigkeit im Donauraum von der Frühen Neuzeit bis 1918*. Wien: Collegium Hungaricum (pravdepodobne 2025).

KÖKÉNYESI, Zsolt. „A nemesi erények műhelye.” A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. In *Hadtörténeti Közlemények*, 2013, roč. 126, č. 1, s. 134-148.

KÖKÉNYESI Zsolt: Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi Landschaftsakademie magyar tanulói (1688–1749). In KÖKÉNYESI, Zsolt, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest: L'Harmattan, 2022, s. 79-112.

PÁLFFY, Géza. Der Adel aus den ungarischen Ländern am Kaiserhof 1526–1612. In FUNDÁRKOVÁ, Anna, ed. *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16. – 17. Jahrhundert*. Wien: Collegium Hungaricum, 2013, s. 37-72.

PÁLFFY, Géza. Verschiedene Loyalitäten in einer Familie. Das kroatisch/ungarische Geschlecht Zrinski/Zrinyi in der „supranationalen“ Aristokratie im 16. und 17. Jahrhundert. In KÜHLMANN, Wilhelm, ed. *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrinyi und Europa*. Tübingen: Max Niemeyer, 2009, s. 11-32.

PILS, Susanne Claudine. Identität und Kontinuität. Erziehung für den Hofdienst am Beispiel der Familie Harrach im 17. Jahrhundert. In GLÜCK, Helmut, ed. *Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit: Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen*. Wolfenbüttel: Harrasowitz Verlag, 2019, s. 89-105.

Ötvös, Péter: Die Kavalierstour des Jungen Grafen Széchényi Zsigmond. In BALOGH F., András, ed. *Reisen über Grenzen in Zentraleuropa*. Wien: Praesens Verlag, 2014, s. 17-25.

SKLADANÁ, Jana: Jazyk súkromnej korešpondencie Anny Márie Sentivániovej. In LENGYELOVÁ, Tünde, ed. *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Academic Press, 2004, s. 267-271.

- ŠEDIVÝ, Juraj. Jazyková a etnická pluralita v stredovekom Prešporku/Bratislave – stredoveká realita alebo moderný obraz?“ In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2, s. 15-32. Dostupné na: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/sedivy1.pdf>.
- SZEKÉR, Barnabás. Deo et regno. Az első váci nemesi kollégium megalapítása és szervezete. In KÖKÉNYESI, Zsolt, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest: L'Harmattan, 2022, s. 31-60.
- TOMA, Katalin. Nádasdy István európai tanulmányútja. A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In ETÉNYI G. Nóra, ed. *Idővel paloták....Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005, s. 192-214.
- UGRY, Bálint: Erdődy Ádám Kavalierstourja. A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti rítusok. In KÖKÉNYESI, Zsolt, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest: L'Harmattan, 2022, s. 181-206.
- VISKOLCZ, Noémi. Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665 – 1705). In KÖKÉNYESI, Zsolt, ed. *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Budapest: L'Harmattan, 2022, s. 149-179.